

Вони стоять стрункими
силуетами

І скісно линуть зеленаві
лінії,

Заткавши непомітними веретами

Думки мої і дні мої.

Вони і я — пливемо на віддаленні,

Лягає час між нашими орбітами,

Хвилини й глиці падають зів'ялені

І стигне небо наді мною й вітами.

Тому ріднішають крилаті шелести,

Чуття відновлює колючі дотики...

І враз на обрії, у милі куделистій,

Лиси смеречані встають, як рокоти,

Як хвиль розгойданих знамена піняви,

Шумлять, хитаються у штормі п'яному

Бори розхристані, в жалобній синяві,

Країну вкутавши, у серце ранену...

В уяві збуджений дзвенить смеречина,

Живиці пахощі розливши в просторінь.

Карпати випнули хребет загострений,

Як бунтівливе заперечення...

СМЕРЕКИ

В. Бобинському

АНТІН ШМИГЕЛЬСЬКИЙ

І от ми, значить, шанов-
ний читачу, таким чи-

Електростанції, Дніпро...

ном, ознайомилися. Ознайомилися і з віршами Шмигельського та Щербини, ознайомилися і з оповіданням Хвильового. Що ж ми скажемо? Про перших двох ми вже говорили: вірші перших двох не можуть не подобатись читачеві, бо інакше ми їх не вміщали б у своєму, як запевняє нас та ж таки ніби - то західньо - європейська преса, „Літературному ярмаркові“, але до оповідання Хвильового (оповідання досить таки літньої людини) треба підійти суворіш. І тому, підходячи суворіш, ми досить таки голосно й виголошуємо:

ПЕРША ІНТЕРМЕДІЯ

— Шкода!

Шкода, по-перше, що „Із Варіної біографії“ вишло надто вже жаргонізоване оповідання, шкода, по-друге, що дуже багато сахарину, шкода, по-третє, що автор нічого не загубив би, ще з місяць попрацювавши над (особливо!) кінцем цього виробу; шкода, нарешті, що і критика (не ображайтеся, тов. Хвильовий!) чекала від автора багато сильнішої речі. Словом, шкода! І особливо шкода, що автор, можна сказати, в розквіті своїх сил, того й гляди почне на оселедці працювати.

Оселедець (із діжки незадоволено і глухим, безпорадним голосом). А я ж при чім тут? (до своєї оселедчихи, що лежить біля нього). Та посунься хоч ти трохи!.. І без тебе душно! (важко зідхає). Ху!

Оселедчиха (верескливо). Ідять тебе мухи з комарями!.. Чого ти прискіпуєшся? (продовжує дивитись у дірочку). Ой, людоньки, яке сьогодні сонце!..

Сонце і справді сьогодні було надзвичайне. Оселедчиха мала рацію: сьогодні було затьмаріння сонця. І вийшов, отож, на сході агроном і, звернувшись до селян, говорить:

— Товариші селяни! По-перше, я вам мушу зазначити, що сьогодні буде затьмаріння, чи то затемніння, сонця...

Голоси із натовпу (перебиваючи, обурено). Довольно! Не треба!.. Щоб дітей полякали?!.

Натовп зашумів. Агроном здрейфив. Що було далі—Ярмарком поки-що не сповістили. Приймаючи це на увагу, ми й підходимо до дієвих осіб того ж таки Ярмаркѐму.

Найголовніший із головних—це, звичайно, циган із батіжком (детально про нього колись іншим разом), далі йде циганів ад'ютант—золотий півник у синій свитці на опашки, нарешті ми бачимо і сірого чортика Зануду. Звичайно, жодна порядна п'єса не обходиться і без прекрасної

дами, звичайно, і т. д., і т. п., але поки-що ми про даму — ані слова! Що ми напишемо про неї, коли вона ще не цілком оформилась навіть в нашої уяві? Ми нічого не напишемо про неї і будемо мовчати. Мовчок.

Циган. Циган, як циган і, не будучи, на жаль, дотепною людиною, страшенно любить дотепи. Коли його, наприклад, спитали колись: „скажіть, будь ласка, котра зараз година“, то він з величезною пихою так відповів: „пробачте... я не тутешній“. Дотеп, як бачите, не з блискучих; дотеп, можна сказати, етцетера. І... все-таки, приймаючи на увагу, що серед письменників найкращий оповідач анекдотів є безперечно режисер О. Довженко, ми ніяк не можемо не порадити Вам, шановний читачу, ще раз подивитись його, О. Довженкову, кінокартину „Звенигора“ (це ж для неї написав сценарій Майк Йогансен, діставши в нагороду від рецензентів цілковиту мовчанку), і тільки потім чекати його, О. Довженкової, нової і, будемо сподіватися, не менш цікавої кінокартини „Арсенал“. Таким чином, ми й підійшли до того довгожданого моменту, коли можна, нарешті, зробити деякі підсумки. І ми, значить, можна сказати, й робимо деякі підсумки.

Підсумок: коли незабутнього Гофмана спитали недавно, кого, на його погляд, із поетів молодшої України, треба негайно і як мога сильніш зрекламувати, то він, зовсім не задумуючись, рішуче і упевнено відповів:

— Миколу Бажана!

— Почекайте! — заперечили ми. — Чому ж про нього так мало пишуть наші критики?

— Чому? — сказав незабутній Гофман. — Хіба ви не знаєте, чому?

Тут Гофман таємниче усміхнувся своєю звичайною кривою усмішкою, прийняв позу картинного оратора, збираючись говорити, мабуть, годині дві і... раптом примарою розтанув у мрійних далях нашої

романтичної уяви. Ми стояли серед кімнати й думали: Гофман має радію радити нам обов'язково ознайомитись з віршами Миколи Бажана — з двома збірками, що вже давно вийшли, і з однією збіркою, що на днях виходить, здається, в „Книгоспілці“. І, подумавши так, ми вирішили дати в 131 (в крайньому разі в 132) книзі нашого альманаху нову поему Миколи Бажана про Гофмана. І ми її безперечно дамо, бо ми ж добре знаємо, з якою тривогою Ви, шановний читачу, чекаєте її.

Циган (*помахуючи батіжком*). Бачив я на своєму віку мільйони коней, але — пробачте! — зеленої кобилиці не бачив.

— Справді? Ну й чудило ж ти, добродію цигане! „Не бачив!“ Як же це так трапилось? Проґавив, проморґав? Чи може не захотів на неї дивитись?.. Ну?

... А втім, не будемо мучити вас, шановний читачу, і скажемо прямо: в 132-й книзі нашого альманаху зелена кобилиця (можна сказати, й кобилиця — кому ріже музичне вухо) ще не заірже, але в тій же книзі нашого альманаху Ви з задоволенням сконстатуєте, що для Вас зелена кобилиця вже не ребус, не шарада, не загадка. І тому тепер ми з дуже легкою душею про зелену кобилицю — ані слова! Редакційний секрет. Ані слова! Давайте краще ознайомимось із віршем поета Руніна, маючи, звичайно, на увазі, що раніш стоїть вітрина з „Обов'язком“ Гордія Коцюби, — з „Обов'язком“ представника художньої течії, як запевняють нас, „психологічного реалізму“.

Р. С. До речі: що Ви можете сказати про „Бур'ян“ письменника Андрія Головка? Коли Ви скажете, що це цікавий і безперечно видатний роман — Ви цим нічого не скажете (хто ж тепер не погоджується, що „Бур'ян“ письменника Андрія Головка є цікавий і безперечно видатний роман?). Але коли Ви скажете, що наші інтермедії — це просто реклама авторів, ми з Вами можемо й погодитись, бо ми багато

більше боїмося не того, що Ви маєте на увазі, ми багато більше боїмося бути подібними до відомого китайського композитора, котрий ходив по всіх мандаринах і скрізь гукав:

— Ви бачите, я себе не рекламу. Я мовчу. Ніхто не може сказати, що я себе рекламу. Я мовчу.

1 Нагальне засідання керівничої четвірки енескої запільної організації розпочалося при підвищено-зосередженій увазі присутніх.

О Б О В'Я З О К

Г. КОЦЮБА

Кожен із членів четвірки, діставши „депешу“ від голови з коротким, але категоричним змістом „неодмінно прибути сьогодні о 5 годині на Новопроложену вулицю“, — прийшов зі зрозумілою цікавістю, з почуттям відповідальності і деякого занепокоєння. Певно щось трапилось, — мимохіть точилася в кожного думка, — бо пощо инакше скликати це засідання, коли два дні лише тому відбулося чергове і на ньому обговорювали план діяльності на ближчі дні.

Сталася якась несподіванка? ускладнення? небезпека? Надійшли якісь відомості з фронту? Та чи мало хіба могло виникнути різних уявлень, найфантастичніших припущень в умовах запеклої горожанської боротьби і відсутности сталих звязків та своєчасної інформації в запіллі.

— Товариші, — почав голова серед напруженої тиші, повільно з притиском, зважуючи кожне слово і тим саме підкреслюючи його значність, — товариші, у нас в організації не все гаразд.

Застиглі було в напруженому чеканні обличчя, з очима, зверненими на промовця, перезирилися одне з одним, а потім обернулися в довгий і тривожний знак запитання.

— Знову? — проказав хтось неспіливо, з важким відханням і біллю в голосі, пригадавши іще свіжий, зовсім недавній провал двох товаришів у місті.

— Чи не зрада? — пролунало вибухом стиха вимовлене слово, що майнуло може в кожного в голові, але зірвалось лише в одного із уст.

І три пари очей знову вставились на голову, що один лише, здавалося, знав увесь секрет.

Той спокійно, розмірковуючи, як делікатніше викласти думку, сказав :

— Власне кажучи, чогось загрозливого нічого не трапилось, але може трапитись, бо небезпека у всякому разі реальна.

Він зробив на цьому коротку павзу. А далі продовжував натяками, щось ніби приховуючи.

— Тут серед нас сидить товариш, що вчора опинився в дуже кепському становищі. Його ледве не спіткала доля тих двох наших товаришів. Тільки досвідченість його та природна моторність та розгубленість шпика, що ніяк не сподівався на зустріч з ним у цьому місті і зовсім остовпів, стикнувшись із ним, врятувала становище.

Але, зрозуміло, розвідка, довідавшись про його перебування в місті (вона ж певно дуже цікавиться його особою), буде вживати всіх заходів, щоб натрапити на його стежку. А разом із тим, звичайно, і на нашу. Отож треба негайно зробити організаційні висновки й заздалегodi паралізувати загрозу.

З цією тирадою присутні знову перезирнулися, мовчазливо запитуючи один в одного — про кого це ведеться.

Тоді серед напруженого мовчання підвівся товариш Семко і, почервонівши, як дівчина після нескромного анекдоту, провів рукою в повітрі.

— Ну й чепуха, — сказав з веселою міною, а потім додав, злегка хвилюючись. — Я розповів товаришеві Василеві про цей випадок зі мною, як курйозний епізод, що трапляється, певно, з кожним

в запіллі. Але ж я не надавав йому будь-якого значіння, а тим паче організаційного. Прошу зняти це питання з обговорення і перейти до чогось більш серйозного.

— Перепрошую, — сказав голова лагідним, трохи ображеним тоном, за яким почувалася тверда рішучість, — це не чепуха, а важлива справа, що торкається всієї організації. Звичайно, дуже приємно мати тов. Семка тут, де він прекрасно обізнаний з місцевістю, звязаний довгий час з робітниками й користується особисто довір'ям, але ж не можна нехтувати найелементарнішими правилами перестороги. Не можна лишатися на запіллі там, де тебе всі знають, а тим більше, коли тебе знає вже й розвідка. Семкові треба облишити це місто й негайно виїхати на роботу в інше. Куди саме? В Х. Сьогодні я дістав відтіля листа. Товариші просять делегувати на підсилення організації когось з досвідчених робітників. Отже, на поїзд і стежка затерта. Правильно я кажу, товариші?

Висновок, зроблений головою, видався для всіх ніби несподіваним, а втім знайшов цілковиту підтримку.

— Це дуже прекрасно. Обережність і доцільність знаходять тут своє поєднання, — сказав тов. Петрусь.

— Хіба ж дійсно, — зауважив Короткий, — не було помилкою, легковажною, необачною помилкою тов. Семка лишатися на запіллі в цьому місті, де він так часто виступав на мітингах і запроваджував, як член особливої трійки, спеціальне оподаткування буржуазії. Та тут же кожний потерпілий крамар піде на допомогу розвідці, і на випадок провалу важко буде врятуватись.

Товариш Семко заперечливо, ніби кепкуючи, похитав головою.

— Що за паніка! Нічого власне не трапилось, а тут уже цілу панахиду справляють. Та коли із-за

кожної дурниці будемо підпадати меланхолійним настроям, то що ж ми тоді за запальники, яка з нас користь вийде? Чи не краще тоді сидіти десь на хуторі, на пасиці й уминати мед з кавунами, доки за нас хтось щось зробить.

Задириливий, трохи іронічний тон Семка розвіяв надто похмурий, знижений настрій засідання, надав більш оживленого характеру.

— А може Семка щось причаровує до цього міста, карі очі, або - що? — кинув Петрусь напівжартома, весело моргнувши оком.

Цей дотеп, що за інших умов не звернув би може на себе будь-якої уваги, поціливі ніби в саме серце Семкові.

Він скопився зі стільця.

Йому закидають особисті справи? Його запідозрюють в нещирості? Звичайно, він не криється про свої відносини до Міри, але чи стосується це до діла? Хіба він давав хоч найменший привід до подібних підозр?

Хвилюючись, сказав, що в своїх міркуваннях він, розуміється, виходив із загальних інтересів, що до карих очей нікому ніякого діла немає і він не дозволить розводити пятаканини на цю тему. А втім, щоб припинити розмову, він підкоряється постанові і поїде туди, куди визнає організація за потрібне.

Остання заява викликала полегшене зідхання присутніх, а кілька компліментів голови на адресу Семка розрядили сварливу атмосферу.

Дальші питання було розглянуто швидко — без суперечок. А потім всі розійшлися один по одному, додержуючи обережності й висловивши Семкові побажання як-найскорше, звичайно, за нових обставин, зустрітися з ним в цьому ж місті.

2 Семко, побувши на вокзалі й довідавшись про рух поїздів, повернувся до себе на квартиру. Перший пасажирський поїзд, з яким можна було виїхати в Х., відходив через кілька годин, об 11 ночі,

а ближчий за ним — через два дні. Відкладати від'їзд на цілі дві доби видавалося недоцільним і небажаним. Він строго дотримувався того правила, що ніколи не слід переносити на завтра того, що можна й треба зробити сьогодні; поза тим не рекомендувалось і баритись. Та, проте, все це сталося так раптово, несподівано, так замало лишилося часу, що він нікого не зміг би побачити, навіть Міри не міг би відвідати, якщо виїхав би сьогодні. Навіть Міри!

Шукаючи мов останньої поради, він глянув іще раз на годинника й постановив не гаяти часу, а рушати таки сьогодні.

„Коли треба, так треба. Не на весілля ж має їхати, вона пробачить йому“.

Покінчивши із ваганням, він відчув приємний лоскіт нервів, що завжди траплялося з ним при зміні ситуації, коли доводилось виявляти дію, чинність, рух.

Його цікавила тепер подорож до невідомого для нього міста, де йому ні разу досі не доводилось бути і куди раптом кидала його така хистка, така вередлива доля.

З розбудженням почуттям мандрівника, що в його жилах ніби точилася кров нащадка давніх байдзапорожців, він поплинув туди, до нового міста, намагаючись відтворити його в своїй уяві.

Маляючи зустріч з товаришами, накреслюючи план роботи, він тимчасом живо, з новим припливом енергії взявся збиратись в дорогу.

Відложив в корзину найбільш потрібні речі, обдівився в кешені, намацав кілька маленьких лоскутків паперу з якимись нотатками й, прочитавши, завіттив сірнику, дмухнув на чорний попіл, що лишився від паперу, і вдоволений дивився, як із цим попелом зникали „компромітовні“ записки.

Він закінчував уже своє приготування, коли відчинив шухлядку в столі й спинився здивований, побачивши конверта з коротким написом „Павлику“.

— Звідкіля? Яким чином? — знизав плечима. — Приходила Міра хіба? — подумав, придивившись на дрібний почерк. — Звісно, Міра.

Семко покрутив листом. Він був трохи невдоволений, йому ніби заважали цим листом, його ніби перепинили на важливій роботі. А втім, не без цікавості розпечатав конверт.

„Любий Павлику. Пробач мені, дорогий, за те, що пишу тобі, хоч ти і радив мені уникати листування. Я розумію, цього не слід, може, робити, але ж чи могла я поступити инакше. У місті так тривожно, стільки спльоток, чуток про арешти, а ти вже кілька днів не приходиш до мене, не подаєш ані звука про себе. Я приходила до тебе і не застала. А я ж хочу тебе бачити, Павлику, бачити і сказати тобі щось таке гарне, гарне. Ти знаєш. Я... Ні, ні, я не буду зараз писати. Я скажу тобі тоді, як побачимось. Я думаю про це, і мене охоплює радість, але разом тривога смокче мені серце. Приходь же мій любий як - скорше і порадь, як мені бути.

Я буду на тебе чекати в кав'ярні „Отело“ сьогодні і завтра від 7 — 10. Чому не вдома, запитаєш. Я боюся за тебе, Павлику. Знаєш, перед моїми вікнами другий день ходить якийсь підозрілий суб'єкт. Він низенький, опецькуватий, в гостроверхоми чорному брилі, що нагадує еспанського контрабандиста. Він з'являється над вечір, дивиться на вікна моєї кімнати, а побачивши мене, відвертає очі і зникає. Це може просто якийсь мешканець цієї вулиці, що виходить на прогулянку, але в мене зродилася до нього підозра. Приходь же, мій любий. Я чекатиму тебе з нетерпінням, пам'ятай, в „Отело“. Твоя Міра“.

Прочитавши листа, Семко перебіг його знову, шукаючи пояснень до не зовсім зрозумілих, якихось загадкових натяків.

„Чи не знає вона про його від'їзд? Чи не сказав їй хто про це з його товаришів, що були на засіданні?“

Але він похитав головою. „Ні, цього не могло бути“.

Семко замислився. Хоч він заховував видимий спокій, а втім цей лист збентежив його настрої, викликав рій думок. Що вона хоче сказати йому? Про яку радість і тривогу згадує в листі? Відкіля взявся такий неспокійний, нервовий тон листа? Чи це прояв звичайної афективної психіки Міри: реагувати на звичайні явища з деякою гостротою й перебільшенням, чи має до цього підстави? Може, дійсно щось трапилось. Вона буде чекати на нього, буде сподіватися на його пораду, а він поїде, не сповістивши навіть її. Що подумає вона про нього? З якими очима зустрінеється він потім із нею?

Він глянув знову на годинника, стрілка якого стояла на дев'ятій. Лишалось іще 2 години.

„А чому б йому не відвідати Міри? — подумав Семко. Він же встигне ще справитись. Треба ж таки відвідати, а то вийде якось по-свинському“ — виправдувався ніби за своє рішення.

Вдоволений з того, що йому пощастить відвідати Міру, не порушуючи накресленого плану, Семко вирішив негайно їхати до „Отело“.

„Я швидко справлюся, дуже швидко“ — повторював він про себе, виходячи з дому й почувуючи ніяковість за клопотання особистими справами.

З Взявши першого зустрінутого візника, Семко кинув йому: „Тільки як можна швидше“ й поїхав до міста.

Йому хотілося тепер як-швидше перемогти міський простір, ту віддаль, що лежала між ним і кав'ярнею. Тому раз-по-раз повторював тоном благання, то категоричного наказу, тоном загрози й обурення коротку фразу „швидше! та швидше! ну ж швидше!“ Тому нервувався, коли візник, як здавалося, байдужно, без жодної уваги ставився до його понукань і з непорушним спокоєм витискував своє глухе, звикле, безстрасне „но“. Тому злостився,

шкодував, що звязався із цим „дурнем“ і врешті заспокоївся, побачивши над фасадом чепурного будиночка новеньку на білому полотні вивіску „Кав'ярня Отело“.

Захоплений їздою, сваркою й хвилюванням, що може спізнитися, він тільки тепер, сплигнувши з екіпажу, відчув знову зміст листа і почуття радості побачення, сполучене з цікавістю, огорнуло його.

„Як це добре все - таки вийшло“ — подумав, відчиняючи двері з легким напруженням нервів і ясною усмішкою в очах. Але, вступивши в кав'ярню, мигнув очима по залі, по занятих одвідувачами столиках і зробив здивовану гримасу на лиці: Міри, за якою поспішався сюди, не знайшов серед присутніх.

Це було для нього цілковитою несподіванкою. Першої хвилини він намірився був негайно повернути назад. Її відсутність навіть обурила його. Викликати до кав'ярні і потім не потурбуватись прийти — це вже занадто! Він не дозволить нікому жартувати над собою, а тим більше жінкам робити над ним експерименти.

Та після цього хвиливого вибуху ображеного шанобливого йому стало ніяково. Відчувши докір сумління разом з припливом внутрішньої теплоти, він подумав про те, що вона може тут чекала на нього цілих 1½ год. і пішла, згубивши надію діждатись. А може іще прийде знову? Іще ж лишається півгодини до визначеного часу. Не може ж того бути, щоб вона зовсім не приходила. Міра не буде жартувати. Вона не дозволить собі так поступити. Це він добре знає.

І в його уяві зарисувався образ молодой, рухливої з пружними дівочими стегнами жінки з глибоким поглядом чорних, з оксамитовим відблиском очей, сумовито-покірливої, то тривожно-страсної, трохи наївної, але завжди акуратної й відданої в своїх вчинках, привабливий образ жінки, що вміла додержувати слово й виконувати обіцянку.

Він вирішив почекати на неї.

За шклянкою поданого кельнершею чаю він, позираючи раз-по-раз на двері, то на годинника, мимохіть роздивлявся по сторонах.

В кутку, де примруженим світлом падала електрика, сиділа якась пара і кокетливо, пошепки, заховуючи ніби таємницю, обмінювалась короткими, уривчастими словами. Лисий кавалер, за другим столом, упадав за дамою, з повними, опуклими, напівголими плечима. А поблизу праворуч весела компанія прохолоджувалась морозивом. Молодий офіцер з прилизаним волоссям, з бездоганно-зробленим проділом, розповідав щось глузливо-комічне про більшовиків, а дві панії, його сусідки, гучно реготали, вставляючи і собі якісь дотепи.

Семко мимохіть слухав чванливу анекдотичного характеру розповідь офіцера і злість розпалювала його. Йому було ніяково сидіти в такому оточенні. Він з подивом дивився на ці зниклі було за останні місяці постаті людської породи, що тепер, із зміною політичної влади, знову з'явилися на світло денне.

Йому хотілося підвестися, назвати своє ім'я крикнути „ви брешете“. Він навіть уявив собі розгубленість компанії, переляк того прилизованого молодчика і його безпечних дам. А, проте, лише посміхнувся, філософічно махнувши рукою. Тимчасом стрілка неухильно наближалася до 10. Було очевидним, що Міра не прийде. Це починало його все дужче непокоїти.

„Чому вона не прийшла? Чому?“ — запитував не раз із сумом і хвилюванням.

В нього прокинулось непереможне бажання побачити її сьогодні, поговорити про свій від'їзд, подивитись на прощання їй в очі, притиснути до грудей.

Він швидко вийшов на вулицю і, взявши візника, сказав йому Мірину адресу.

Спинившись біля її квартири, подивився на вікна, шукаючи умовленого знаку: синього світу в кімнаті

від кольорового абажуру, коли все гаразд. Але на цей раз ніякісного знаку не було. Два темних вікна її квартирі на тлі інших, освітлених, видавалися якимись порожніми безоднями.

Семко пройшовся повз будинку, чекаючи ніби на Міру і сторожко поглядаючи на порожню, повиту присмерком вулицю. Нетерпіння з кожним кроком, з кожним ментом огортало його. Йому здавалося, що іще трошки, іще хвилька затримки, і він запізниться на поїзд.

„І де б вона могла бути? Де? Чи не вклалася спати, загасивши світло?“ — промайнула було думка.

Хоч це видалося їй неймовірним, а втім забагнулось пересвідчитись.

Озираючись навколо, увійшов в коридор, швидко підвівся сходами й постукав у двері Міриної кімнати.

Тимчасом із сусідньої двері визирнула постать жінки.

— Я до студентки Міри, — сказав на її запитливий погляд.

— Певно, іще не повернулась, — відповіла жінка, ніби цілком поінформована в її справах. — З вечора виїхала погуляти.

— Погуляти?!

— Еге ж! — поїхала на дутиках з двома кавалерами, — охоче пояснила жінка.

— А чи не помиляється бува, шановна пані? — знизав її Семко недовірливим зором.

Та хвилинку помовчала й відповіла ображеним тоном:

— Чого ж тут помилятися, коли на власні очі бачила. Верталась додому, була в сусідки, як Міра проїхала з кавалерами повз неї. Один офіцер, а другий так, у піджаку. Вона це добре бачила, починало ж тільки вечоріти, — додала упевнено й трохи ніби насмішкувато.

Зовсім спантеличений цією звісткою, спустився Семко на вулицю.

Що це все означає? І цей лист, і її відсутність, і прогулянка, і офіцер. Відкіля він узявся?

Все це було загадковим, незрозумілим, таємничим. Лише одне було тепер ясним для нього. Треба відкласти від'їзд до наступного поїзду з тим, щоб зранку розв'язати цей заплутаний клубок, побачившись з Мірою.

З цією думкою вернувся додому.

4 Семко прокинувся під голосний, подразливий спів під вікном, що нагадував різні голосові вправи молодого артиста.

Він прислухався.

— Кавунів, кавунів, кавунів! — визодив за вікнами на різні лади якийсь дядько.

І цей спів про кавуни такий звичайний і наївний, і міцний сон викликали в нього спокійний, трохи навіть веселий настрій.

Справді, чого турбуватися, псувати свої нерви? чого хвилюватися? Хіба що змінилось в цьому світі? Хіба сонце не так радісно дивиться з блакити сьогодні, як і вчора, і місяць, і десять років тому, і хіба за вікном, на вулиці, не викрикує „кавунів“ той самий дядько, з кошлатою, нечесаною головою, з грубим міцно засмаженим лицем у стоптаних чоботях, що його бачив і торік, і раніше.

Повільно, не кваплячись, наспівуючи якусь пісеньку, став прибиратися. Сьогодні ж у нього немає обов'язків, він же ж на від'їзді, сьогодні тільки й діла, що відвідати Міру. Він вийшов з дому.

За останні дні він зрідка з'являвся в цей час на вулицях. Не було для цього ні потреби, ані бажання, а потім таки й уникав. Він більше виходив з дому над вечір. Тому з цікавістю людини, що тільки встала з ліжка, дивився на мирну, залиту ранковим серпневим сонцем, в зелених тополях, околицю вулицю.

Тут і там показувались жінки, з кошиками на руках, то з відрами на плечах, прямуючи на базар

або до басейна по воду. Плелися чоловіки на службу, в установи, паслися кози, припнуті до дерева, і десь далеко вже, на другій вулиці, кричав дядько: „кавунів, кавунів“.

Усе ніби йшло своєю чередою.

Купивши газету, зайшов у молошну. За шклянкою теплої пахучої рідини розгорнув газету і враз згубив рівновагу.

З нахмуреним виглядом, із стиснутим серцем читав хвалькуваті інформації про переможні бої білої армії на „московських шляхах“, глузував із безсромних запевнень про радісну зустріч всім населенням визволителів з-під більшовицького „іґа“. І, читаючи, зрозумів всю ілюзорність ранкових вражень і залізну, жорстоку логіку життя, сповненого упертої, невблаганої боротьби.

Пробігши шпальти газети, спинився на „місцевому житті“, де з усмішкою на лиці прочитав інформації про службу божу, про делегації купецтва до головноначальствуючого. Тут же його увагу притягла коротенька замітка: „Учора вечером у місті арештована чекістка Л.“.

Арештована чекістка Л.?

Він уже двічі за останні десять днів, відколи вступили в місто білі, читав у цій же газеті інформації про арешт чекістки Розі. І ставився до них із застереженням. І мав рацію, бо знав, що то мітична Роза, безневинна жертва, витвір хоробливої уяви розвідників, газетних фальсифікаторів та екзальтованої юрби міщан, обурених за порушені революцією традиції, за висміяні святощі. Та ця остання звістка гостро вразила його.

Кого захоче в собі цей глухий, таємничий, такий підозрілий знак „Л.“? Левинську? Міру Левинську? заговорило зроджене десь в глибинах його істоти передчуття. Чи не тут криється причина її неяви на побачення й загадкова прогулянка. Але чому ж тоді чекістка? Чому? Це помилка? брехня? чи

звичайний ярлик, що його наліплюють вороги всім, кого заарештовують, кого запідозрюють в стосунках з більшовиками? Чи може це Л. нічого спільного з Мірою не має?

Засунувши газету в кешеню, вибіг з молошної і, хутко обминаючи прохожих, понісся вулицею.

Поблизу будинка, де мешкала Міра, притишив ходу, згадавши, що треба бути обережним. Удаючи випадкову людину, затурбовану звичайними справами, він пішов назирцем, уважно спостерігаючи прохожих, придивляючись до підворіття сусідських будинків. Але ніщо не викликало побоювань, не порушувало ніби звичайного стилю цієї тихої вулиці.

Тоді шмигнув в коридор і, прислухаючись до звуків на вулиці, подзвонив. За замкненими дверима квартирі стояла тиша. По якійсь хвильці витяг ключа. Відімкнувши, обережно відчинив двері і навшпиньках, крадькома увійшов у квартиру. Хутко кинув оком по кімнаті, зазирнув у другу. Але все, здавалося, мало той самісінький не порушений вигляд, який бачив кілька днів тому, коли востаннє перед цим навістив Міру. Прибране недавно ліжко, одежа в шафі, книжки на етажерці, розгорнутий на столі підручник „Патології“ Репрьова і тут же кілька червонобоких яблук. Ніби мешканець от-от відлучився з дому.

Семко подумав уже, що його побоювання являються надаремними, коли зір упав на маленьку смужечку паперу на долу біля дверей. Це його штовхнуло. Він підняв папірця і з цікавістю прочитав виведені олівцем три літери обірваного, а втім зрозумілого слова, що не потребувало якихось доказів, не викликало жодного сумніву. „Я аре...“ Звісно, це ж Міра крадькома хотіла написати записку, щоб попередити про небезпеку, і не встигла закінчити виведена із квартири.

Ця думка блискавкою майнула в голові. Керуючись владним інстинктом самоохорони, винісся на

вулицю й швидко, щоб затерти сліди на випадок сліжки, пішов геть. За ріжком узбічної вулиці постояв трохи, притримуючись, а далі пішов розміреним кроком.

Він думав про Міру. В чому її обвинувачують? Що чекає на неї? Зрозуміло, чогось серйозного їй закинути не можуть, але та газетна замітка його турбувала. „Арештована чекістка Л.“. Треба негайно, доки він іще тут, довідатись про все і, як можна, допомогти.

5 Відомості, що їх пощастило добути із контр-розвідки, підтвердили Семкові здогадки. Міра дійсно була арештована того самого вечора в себе на квартирі двома агентами й відвезена в розвідку, де й сидить в ізолюваному приміщенні. Хоч їй обвинувачення остаточно іще не сформульовано, проте її там вважають за чекістку, що мала ніби якісь доручення від чекіста й діяла тут за його планами і вказівками на користь більшовиків. Тому справі мають намір надати незвичайного негласного характеру, а за нього трудно сподіватися на об'єктивний і безсторонній розгляд, тим паче, що за такої процедури обвинувачена позбавлена можливості викликати своїх свідків. Становище Мірине погіршується іще й тому, що начальник контр-розвідки мстить за свого приятеля, якогось-то офіцера, покараного тут незадовго до приходу білих.

Ці відомості викликали й побоювання, і обурення Семкові.

Міра — чекістка? яке безглуздя закидати це жінці, яка зовсім не причетна до більшовизму, що тільки й носилася із своєю медициною й мала хіба що одну провину: покохала його, Семка, звязала із ним свою долю, пішла за ним, підкоряючись владному голосу інстинкту.

Він пригадав перші дні знайомства і зближення, дні кохання й розлуки.

Це було минулого року в-осени, коли він так само за часів запілля, будучи в м. С., оселився

в домі купця Левинського. Там зустрівся із нею, із Мірою, що на той час приїхала на канікули до батьків з університетського міста.

Інколи вечорами його запрошували на „семейний“ чай. Він не з'являвся.

За чаєм говорили, зрозуміло, на теми політичного життя.

На той час робітництво все дужче хвилювалося в місті, а по селах виникали повстання. Карні загони були безсилі припинити заворушення, що виникали в тому, то в іншому місці. Все сильніше виступали нові прояви нового повороту більшовизму.

І старий Левинський лютував.

Він говорив, що країна йде до загибелі, до здичавіння, що нарід розпустився, не хоче працювати, що крам стає все дорожче, а хліба менше й менше.

„Буде голод — замість обіцяного раю, буде, пригадаєте мої слова“ — каркав сердито.

Він, Семко, обережно, але переконливо спростовував міркування старого, доводив, що революція була неминуча, що вона знищить застарілі форми взаємовідносин, потім увійде в свої береги і на розчищеному полі почнеться творчий процес життя. Все перемелеться, перекрутиться, а там і наладиться, бо який же нарід хоче собі лиха.

Стара Левинська тільки зідхала, а Міра мовчазливо, співчутливо хитала головою на знак згоди із ним, вставляючи зрідка і свої зауваження.

Одного ж разу, заставши його в кімнаті за відозвою повстанкому до селян, запитала: „Ви більшовик?“ Що він мусив сказати їй?

Вагаючись, глянув їй в серйозне, довірливе лице і в нього не вистачило мужности захватися, відповісти неправдою.

„Ви вгадали“, — сказав рішуче.

Вона посміхнулася, вдоволена з одвертості.

— А мені це подобається, — зауважила, — і ви, знаєте, зовсім не подібні до тих більшовиків, що

були тут у місті, зовсім не подібні. Ви якийсь инший,—додала неспіливо, і хутко з якоюсь соромливістю зникла з кімнати.

Зацікавлений її поведінкою, хотів потім продовжувати цю розмову. Але вона стала мовчазливою, захмареною, неохоче встрявала в балачки, ніби уникала його, а швидко зовсім від'їхала від батьків вчитися.

Тимчасом події пішли швидким темпом. Ширилось повстання, наближалася Червона армія. Розпочався новий період радянської влади, і він з головою потонув у щоденній роботі, забувши про Міру.

Зустрівся з нею по кількох місяцях, коли взимку був переїхав в К. Тоді відчув до неї якусь симпатію, бажання частіше бути в її товаристві.

„А ви могли б покохати дівчину иншого світу?— запитала його несподівано з властивою їй простою і серйозністю, тим своєрідним тоном, на який відповідати жартома неввічливо, а змовчати — ніяково.— Чи дозволяє ваша програма одружитися з донькою, ну, хоча б поміщика, буржуя, купця, яких ви називаєте своїми ворогами?“

„Ви, дівчинко, маєте дуже неправдиве уявлення про нас,— відповів з вибачливою усмішкою на лиці.— Ми боремося проти класи, а не осіб, і потім ми ж не релігійна секта, що регламентує відносини між чоловіком та жінкою. Кохання — це сфера вільних почувань і уподобань кожної людини“.

Вона глянула вдячним, привабливим поглядом.

Тоді мимохіть схопив її руку, таку теплу, гнучку і м'яку, й огорнув її стан.

Того ж вечора вона стала жінкою, без умов, без вагань і застережень.

„Тільки люби мене, тільки люби мене одну“—шепотіла страстно, обіймаючи його шию гарячими руками.

Потім його знову перекинули на роботу до цього міста. Вона, лишившись в К., кілька разів приїздила

до нього. А коли становище на фронті змінилося, коли Червона армія відходила все далі й далі, вона висловила бажання бути разом із ним в одному місті.

„Додому, до батьків на канікули, я не поїду, вони ж все ще гніваються з-за тебе. Лишатись тут теж не можу. Я хочу бути, мій любий, там, де й ти. Ти ж не будеш, сподіваюся, заперечувати“.

Він не заперечував, може навіть заохочував, схвалював її намір. І вона приїхала. І раптом арешт. І раптом на неї чекає велика небезпека.

Велика небезпека?

Він намагався уявити цю фразу, точно уявити її зміст, і робив різні уявлення, найжорстокіші припущення. Що справді чекає на неї, коли її вважають за чекістку? Хвилинами йому здавалося, що саме життя Мірине під загрозою, що ніколи не побачить вона світу. Та розміркувавши, прийшов до висновку, що цього не може бути, що тут є перебільшення, як і завжди трапляється в першу хвилину, що справа зрештою виясниться і що нічого особливого їй не загрожує. Кому власне потрібна її смерть? Чим небезпечна ця людина? Чого досягнуть вороги, знищивши Міру? Хіба зменшиться від того сила більшовизму? Хіба взагалі сила його в одиницях? Треба ж бути зовсім сліпим або зійти цілком з глузду, щоб не знати цієї істини.

Проте, він подумав, що треба, доки він тут, доки не пізно,—запобігти лихові, визволити Міру.

Визволити Міру? Але ж яким чином?

Та чимало було хіба прикладів, коли за гроші звільняли більш важливих „злочинців“, провалених на запіллі. Досить було сунути добрий шмат новеньких, пахучих фарбами, привабних „миколаївок“, як справу затирали і арештованих випускали на волю. Еге ж! Треба тільки заручитися підтримкою своїх.

6 — Ти іще не виїхав?—нахмурено зустрів його в себе на квартирі товариш Василь.—Виконуєш революційний обов'язок? Так! Добре робиш,—кинув

докірливо, з неприхованою іронією. От тепер і покладайся на слова. Там на нього чекають, а він тут за спідницею бігає. Як же ж? Чув, чув! Коли ж, врешті, їдеш? — запитав трохи м'якше, — три дні ж відійшло, можна все-таки й виїхати.

Тов. Семко був зовсім збентежений. Він почував у цю хвилину незручність свого становища, але разом і цей докір видався йому не зовсім заслуженим. Дійсно, тільки ще три дні відійшло, не так уже багато часу, відколи умовився їхати, чи втратила що без нього організація в Х.? Та й чи міг він від'їхати? Хіба він відкладав з-за доброї своєї волі, з-за приємностей — тутешнього життя. Чи добре зробив би він, кинувши Міру на призволяще? Чи годилося так поступити?

— Коли ж ти все-таки їдеш? — питаюся.

Семко все ще замислений, дивлячись в бік, витиснув глухо.

— Як виконаю свій обов'язок.

— Тоб-то? про що говориш?

— Я від'їду, як тільки виявиться дещо з Мірою, що потребує моєї допомоги, бо їй загрожує велика небезпека.

— Ах так, коли ж це буде? Не можна ж так нехтувати своїми обов'язками перед організацією, тим більше, що ти ставиш під загрозу нашу групу. Ти про це не подумав?

Семко помовчав хвилину. Це нагадування починало його дратувати. З нього роблять якогось хлопчика, недосвідченого новака, що ніби не розуміє становища. Він пожалкував, що почав був розмову на цю тему. Він навіть завагався, чи варто продовжувати, але стримано відповів.

— Ти не турбуйся. Я тільки скажу, що все залежить від тебе. Міру можна викупити. Треба тільки грошей.

Тов. Василь звів очі.

— Он що! — Але ж до Міри нікому ніякого діла немає, хіба вже забув? Це ж стороння справа, якою

ми найменше зараз мусимо турбуватися. Бо з чим будемо провадити роботу, коли почнемо давати гроші на всіх тих випадкових людей, що попадають у контр-розвідку.

— Я винен в цьому, — кинув Семко, — гублячи рівновагу. — І я мушу їй допомогти. Чи ти гадаєш, хай пропадає людина, чорт, мовляв, із нею. Кажі просто: будуть гроші, чи ні?

Руба поставлене питання збило з позиції тов. Василя.

Він глянув на Семка, на його нервовий, непокійний вигляд, розгублено низав плечима, щось про-бормотав під ніс і врешті погодився.

— Хто ж візьметься за цю справу? Хто піде в розвідку? — запитав ще сердито. — Раджу тов. Валю, з червоного хреста. Вона має звязки з потрібними людьми. Я сьогодні переговорю з нею.

Семко не заперечував. Тепер, коли все було полагоджено, він почував себе перед товаришем зовсім розгубленим.

— Ти ж розумієш, — бормотав несміливо, ніби виправдуючись, — я не міг інакше, так уже, знаєш, вийшло.

— Так, так, — хмуρο похитував головою тов. Василь. — Тільки виїжджай як можна скорше.

7 „Пане капітане, кажу, я її подруга, вчилася разом в університеті, і цікаво знати про неї. Потім я мушу сповістити її батьків. Що ж я їм напишу?

„Вона обвинувачується, як чекістка, в шпіонажі на території Добрармії на користь більшовиків.

„Пане капітане. Я її подруга й, повірте, я знаю всі її думки і вчинки, всі настрої й почування не гірше, ніж свої власні. Дозвольте ж сказати, що тут трапилось якесь непорозуміння, жертвою якого стала подруга. Повірте мені, пане капітане, Міра Левинська не могла бути ні чекісткою, ні шпінкою.

„Ви думаєте? Значить, ви погано її знаєте. Вона коханка чекіста Семка.

„Вона була коханкою. Та вона досить зазнала нещастя від нього, щоб відповідати їде й тепер після розриву й розчарування за його вчинки.

„Вона прибула сюди з його доручення для шпіонажу.

„Я певна, що це є непорозуміння. Вона безневинна. Ви швидко переконаєтесь в тому. Так чи не доцільніше випустити її під заставу? Батьки, я знаю, не спинилися б ні перед чим і негайно внесли б суму, яку визначили б ви за потрібну.

„Ви дуже наївна. Чекістку на волю? Це вже занадто! Що відповіли б вам три тижні тому в чека, коли б ви забажали узяти під заставу приятеля мого, капітана із нашої організації.

„Що ж все-таки на неї чекає і коли це все буде вияснено?

„З нею буде поступлено по законах воєнного часу, як із шпіонкою“.

Товаришка Валя на цім слові своєї інформації про недавню розмову з начальником контр-розвідки примовкла. Зідхнувши якось важко, вона хотіла щось додати, але глянула на Семка сумовито-ніжним поглядом і запнулась.

Семко, що мовчазливо, спершись на спинку Валіного крісла, слухав цю інформацію, мимохіть, мов би його хто трусонув, хитнувся усім тілом наперед.

— Вона буде розстріляна? — витиснув глухий, сповнений переляку звук.

За роки війни й революції, коли життя неслося скаженим вихором, коли кожен день приносив все нові й нові події, незвичайні сенсації, він звик стримано реагувати на все, без особливого подиву висловлювати свої почування. Його нерви ніби притупились. Але останнє слово інформації мов би врізалось йому в мізок.

— Вона буде розстріляна? За віщо? — повторив чужим, замогильним голосом. — І нічого іншого? Невже нічого іншого?

— Я не знаю, — відповіла та стиха, нерішуче, почувавши за собою ніби просину за невдалі переговори. — Він такий упертий, такий мстивий, що на викуп може й не піде.

— Невже ж буде розстріляна? — показав знову ніби з просоння.

Товаришка Валя коротку хвилину стежила мовчазливо за його рухами, потім сказала:

— Але вам треба бути дуже обережним і негайно виїхати з міста або перемінити кімнату. Бо він сказав, що Міра буде звільнена, як тільки викаже Семка і його арештують.

Іронічна гримаса поклатася Семкові на лиці.

— Ах, так? Кругова порука, виходить, відживає. Нічого іншого не спромоглися видумати, як витягти з музею це давнє дикунське лахміття. Я навинив, а вона мусить відповідати. Здорово!... А ви рекомендуєте їхати, — звернувся жартовливим тоном до товаришки. — Чи це, на вашу думку, розв'язує справу?

Валя насупила брови.

— Це не розв'язує справи, але цього вимагає логіка, розумієте, логіка, — натиснула на останнє слово. — Треба ж просто дивитися на речі, не закривати очей на небезпеку.

— Й не тікати від неї перелякано, при одній лише уяві.

— Так по-вашому чекати, доки загроза реально повстане і для вас. Тоді буде запізно щось робити.

— Необов'язково ж чекати. Треба лише подумати, як допомогти Мірі.

— Я не проти цього, — посміхнулася Валя, почувавши непевність Семкової позиції.

Семко, не звертаючи уваги на останні слова товаришки, якось замріяно проговорив:

— Да, треба подумати, — і враз підвівся. Подякувавши товарищі за турботи, мовчазливо з тою ж задумою потиснув їй руки на прощання.

Була вже пізня вечірня година, коли Семко вернувся до себе.

Густий морок непроникливою завісою затягував простір кімнати, і тільки там, де вікно, прорізувався блідий мерехтливий відсвіт. Не засвічуючи лампи, Семко натомлено опутився на корзину, що кілька днів стояла наготовленою до від'їзду.

Спершись головою об стінку, він довго сидів із заплющеними очима, непорушно, замислено. І знову думав про Міру, про її настрої й почування. Де вона зараз? Може, на допиті? Може, над нею знущайуться, випитують слова зізнання про нього. Чи витримає? Чи опанує розпач, зневір'я і вона видасть його? Він навіть прислухався до тиші, до неясних звуків за будинком.

Чи не до нього? Чи не за ним?

Та йому ставало соромно, і почуття огиди зроджувалось до себе. Він спричинився до її арешту, підвів її під небезпеку, не її ж бо шукають, а його, а він іще має підозри. Хіба Міра це зробить? Хіба вона дозволить собі це зробити, видати його? І хіба він має підстави висловлювати подібні сумніви?

Він пригадав їхні відносини. Жертовну готовність Міри, її відданість, постійну чутливість, закоханість і разом свою стриманість до неї, якусь скупість у почуваннях, у зовнішніх виявах її — і відчув себе безмежно винуватим.

О, як би він хотів побачитись з нею, сказати їй так багато-багато, стати навколішки перед нею і цілувати її ноги, просити пробачення за свою сухість, за вчинене їй нещастя, за пережиті страждання...

8 ... Нічний морок молочним туманом стелеться по вулицях сонного міста. По спорожнілій вулиці повільно, ніби крадькома, іде Семко. Він спиняється на пішоходах проти одного будинку з маленькими віконцями, з високими мурами й баштами на кутах. Якийсь чудернацький замок, незграбна будівля глухого середньовіччя.

Семко озирається по боках, потім напруженим зором вдивляється в маленькі, ледве-ледве освітлені віконця. Він мусить побачити Міру.

Але раптом біля воріт на освітленому ліхтарем тлі миготить якась тінь, що перетворюється на постать. Постать обережно посувається вперед, прямує на протилежний бік. Це — низенький опецькуватий суб'єкт з чорним гостроверхим брилем еспанського контрабандиста.

Семко його ніби десь бачив. Може, у книжці на малюнку? Адже ні! Це той самий суб'єкт, що про нього писала Міра в листі.

„Це, певно, засідка“ — думає Семко, і почуття страху обіймає його.

Швидкою ходою, але рівноважно, нагостривши слух, іде геть під парканами. За сотню сажнів огорнутий непереможним бажанням дізнатись, що сталося із спостерігачем, обертається назад.

Підтюпцем, назірці, не гублячи, очевидно, його з поля свого зору, поспішається той же суб'єкт, виразно мріючи в повітрі гостроверхим брилем.

„Це він, без сумніву він“ — остаточно переконується Семко. То він його переслідує.

Але це його ані трошечки не турбує.

Він уявляє його опецькувату фігуру, невміле дріботіння ногами — і іронія з'являється на устах. В ньому навіть прокидається інстинкт суперництва, бажання поглузувати з нього, подурачити на вулиці.

„Що ж — спробуємо, хто кого? Певно ж парняга захекається, швидко пристане“ — глузує Семко.

Розвиваючи ходу, прискореними кроками іде далі сонною вулицею, порушуючи мертву тишу ніби вимерлого міста легким стуком каблуків об пішоходи. Потім завертає за ріг узбічної вулиці, переноситься на протилежний бік і зрештою, натомлений, притишує ходу.

„Хай собі тепер десь никає — таке вже його собаче діло“ — посміхається Семко, упевнений в тім, що його

маневр дав бажаний наслідок. Але його нагострений слух уловлює прискорений тупіт десь позад себе, спочатку трохи глухий і віддалений, а потім все ближчий, чутніший.

Більш здивований з несподіваного прояву життя, ніж з можливості дальшого переслідування, Семко вдвляється в присмерк вулиці.

Зиркаючи по сторонах, якимось розгублено, може, наляканий перспективою загубити свою жертву, бігом дріботить той же опецькуватий суб'єкт. І раптом, примітивши, певно, його — Семка, стримує біг.

„Дивися! Який же верткий цей парняга. А, певно, добре упрів“ — кепкує Семко, шукаючи хоч якоїсь компенсації за невдачливу і на цей раз спробу відкараскатись від свого переслідувача.

А втім, ця близькість шпики, його невтомність і, нарешті, трохи задивна поведінка починають впливати на його спокій.

Що, власне, потрібно йому? Які його плани? Гадає вистежити приміщення? Викрити звязки? Це ж треба бути зовсім дурнем, щоб будувати зараз ці плани. Чи, може, чекає на слушну хвилину, на якусь допомогу, щоб тут же, на вулиці, затримати його? Що ж! Хай спробує! Хто кого!..

В Семка зроджується пустотлива думка — взяти й спинитися, ні кроку вперед, щоб цим самим викрити карти шпикові, подивитися, як він буде реагувати. Схопити зрештою його за ковніра і труснути в повітрі. Це так зручно зробити на порожній вулиці, де єдиним свідком може бути хіба що підсліпуватий ліхтар. Шпик хвилинку мнеться на місті, вагається, ніби щось метикує, ніби вражений несподіваним поворотом справи, далі, засунувши руки в кешені, повільно посувається наперед.

„Хто кого?“ — думає Семко, побачивши загрозливий блиск металу в руці ворога, і інстинктивно хапається й собі за кешеню, але враз відчуває, як холод мурашками пробігає його тілом.

„Ет, чорт!“ — вилаявся щиро, пожалкувавши, що на цей раз не взяв із собою свого маленького, так зараз потрібного йому металевого товариша.

Інстинкт самоохорони, такий могутній і голосний, розгойданий довгою гонитвою, сигналізує дію. Семко виноситься з-за дерева, робить кілька стрибків, кілька кривих ліній. В ту ж хвилину короткий постріл з позаду розриває тишу, і куля зі свистом і скавулінням шльопається десь поблизу в мур будинку.

„От гав!“ — переводить віддих Семко і, підштовхнутий якоюсь невідомою силою, шугає під ворота.

Маневр оказується цілком своєчасним. Бо, раніш ніж розітнувся за ним другий постріл, Семко був уже по той бік міцної нашивидку защепленої хвртки.

А ще по кількох хвилинах, залишивши шпика в дурнях, задвірками пробирається на протилежну вулицю. І знову перед ним той же самий середньовічний, з маленькими віконцями і баштами будинок.

Спинившись в сутінках під парканом, широкими очима вдивляється у вікна.

Навкруги порожньо й мовчазливо. Лише здаля долітають якісь невиразні звуки, звуки напруженої тиші перед чимсь неминучим і страховищним, та голосно-нервово, як стукалка, б'ється серце. І раптом хтось смикає його за рукав.

— Ви, певно, Міру виглядаєте? — чується тихий голос Валі, що виплила не знати звідкіля, закутана в чорну, як ніч, старомодну керею. — Хіба ж ви не бачили? Прогавили, чи що? — Уже ж повезли, — додає іще тихше.

— Куди повезли? — перепитує насторожено, тремтячим голосом, почувавши, що ось-ось станеться те неминуче, безглузде.

— Куди ж? На розстріл!

— На розстріл?! — скрикує голосно в розпачі. — На розстріл! — схоплюється за голову, наміряючись бігти просто вулицею. Та ноги плутаються, він

спотикається і враз, захитавшись, падає на землю, але в ту ж хвилину прокидається.

Схиливши обважнілу голову на груди, Семко все ще сидів на корзині, куняючи. А над вікном стояло вже сонце і, прoderшись крізь листя дерев, веселими зайчиками плигало на долу, на стіні, торкалося Семкового плеча, цілувало його обличчя.

„Що за чортovinня! — схопився на ноги, розганяючи примари. — І привидиться ж!“

А проте, збентежений, з гострою уявою про Мірину небезпеку, подумав, що ці візії з їхнім страховищним завершенням можуть набрати реального вияву.

Свідомість цього холодною дрижею труснула його тілом.

Йому здавалося, що він досі не вжив відповідних заходів, не приклав скільки-будь зусилля, щоб її врятувати.

Що він, власне, зробив? — рівно нічого! Так мусить же врешті виявити дію, доки не пізно, доки не сталося те, непоправне. Йому спало на думку іще раз порадитись із своїми.

9 Семко вийшов з дому й попрямував на Ново-проложену. Що скаже йому тов. Василь?

Та він згадав попередню з ним розмову, його цілковиту байдужість, іронію, глузування навіть — і повернув назад.

Хіба ж він не знає, що скаже йому тов. Василь? Порадить йому негайно виїхати в Х. Як же ж! Мірина доля його не торкається — це приватна для нього справа.

Але чи може він, Семко, облишити Міру безпорадною, без допомоги, на знущення й розстріл? Ні! ні! Тисячу разів ні! Він повинен її врятувати. Повинен!

Але ж що мусить зробити для цього? Що?

Накреслюючи різні плани, нові проекти й відкидаючи їх один за одним, як нереальні й нездійсненні, він зайшов до тов. Валі.

Йому забагнулось поговорити з нею, поділитися думками, довідатись, чи не знає чого нового про Міру.

Розповівши їй про сон, про нічні пригоди і зустріч із нею, він накінець несподівано запитав:

— Ну, а що ви зробили б?

Та знизала плечима. Звісно, мовляв, що зробила б.

— Я виїхала б негайно з міста, як велить організація, — рішуче, без будь-якого вагання відповіла й додала: — По-перше — тому що суспільні обов'язки треба ставити понад особисті. По-друге — тому що ви починаєте уже марити, а це негаразд: у вас псуються нерви — і ви можете наробити необачних дурниць. І третє — мені здається, що ви не в силах щось зробити, щоб змінити становище Міри, і лише можете пошкодити їй, ризикуючи і собою.

— Не в силах, думаєте, щось зробити? — процідив кризь зуби тов. Семко, ніби ображений цією фразою, і, заховуючи хвилювання, проказав:

— А скажіть, будь ласка, як би ви поступили, коли б перед вами постало питання: бути мордованою, розстріляною, згубити взагалі життя чи зберегти його, опинитися навіть на волі, але ціною, знаєте, втрати друга, товариша чи то просто знайомого?

— Чи могла б я бути зрадником, негідником і, за одне добавте — провокатором? Красно дякую за це, — кинула обурено. — Ви мене дуже мало знаєте.

Семко прищулив очі.

— Ви гніваєтесь за однієї лише думки про можливість подібного вчинку. Це чудесно! Це доводить лише, що ви ніколи не підете на цей вчинок. Але чому? Тому що він аморальний, ганебний, засуджений громадою, бо підриває основи громадського співробітництва? Чи тому, може, що ви особисто не хотіли б будувати своє щастя на нещасті друга, товариша?

— Те й друге однаковісінько має силу, — зауважила товаришка, насторожившись.

— Однаковісінько? — повторив з веселою міною Семко. — А чи ж морально, скажіть, підвести людину під небезпеку, хай буде то зроблено несвідомо, невільно, а потім виїхати в інше місто, лишивши її на поталу контр-розвідників. Чи морально, я вас питаюся?

— Я не знаю, — відповіла та якось несміливо, опустивши очі додолу.

— Не знаєте? Чи не хочете знати? А треба було б! Як же ж! Це може трапитись із вами, — посміхнувся Семко і враз простяг руку.

— До побачення, мені треба поспішатися, — проговорив загадково, з таємничим виглядом і ледве помітними огниками в очах, ніби враз пригадав щось забуте.

Вони презирнулися настороженням зором, за яким заховувався якийсь новий намір в одного і побоювання в другого. Потім Семко швидко, щоб ніби не згубити чогось, вийшов на вулицю.

Задуманий, з тим же загадковим блиском очей він ішов містом, недавнім проспектом Жовтневої революції, строго діловитим і суворим, тепер просто проспектом, нахабно шумливим, з прибраними вітринами магазинів, з нарядними коготками, з прилизаними офіцерами й спекулянтами.

Десять день лише минуло, як востаннє проходив цією вулицею, і все якось відмінилось, стало неподібним. Це було тепер для нього ніби зовсім чуже, давно ним облишене місто, з яким в'язалися лише давні спогади.

Він вийшов на майдан, де в глибині його високою пірамідою густокривавого кольору підносилося монумент на братній могилі. Його вже не було, цього мовчазливого й проречистого пам'ятника недавніх подій, боїв, жертв, перемог і поразок. Його вже зруйнували, а могилу розрили, швидко як місто захопили білі. Та Семко довго ще лишався на майдані, ніби тут, перед пам'яттю безім'яних героїв, що так

самовіддано поклали своє життя за людськість, хочє щось пригадати, щось перевірити.

І знову йшов містом замислений, з тим же блиском очей і рішучістю на зосередкованому лиці. Врешті опинився на малолюдній вулиці перед двоповерховим будинком.

Тут якусь хвилину ходив перед його фасадом на протилежному боці вулиці. Він бачив, як близько ганку опинився візник і невідомий чоловік у кепі, зі сміливо піднесеною головою, пройшов у будинок у супроводі охоронців, як швидко вибіг офіцер і пройшов повз нього, змірявши його своїм поглядом, як під'їхав іще візник і молода дівчина з дивно ясними очима й сумовитим видом, ніби зненацька застукане звірятко, зникла за тими ж дверима, оточена двома кремезними вартовими.

Він дивився на цей будинок, озирався навколо, ніби ще вагався, на когось чекав. Потім підвівся східцями і, не звертаючи уваги на вартового, що хотів був спинити його, пройшов у середину.

Того ж вечора по місту ходили уперті чутки про арешт у контр - розвідці „чекіста“ Семка.

*Полюби ти мене,
чарівнице!—
Десть суворо*

ПОБАЧЕННЯ

В. РУНІН

*мовчать димарі.
Угорі прислухається місяць,
Зупиняється місяць угорі.*

*Десть суворо мовчать димарі.
Може, є хто миліший від мене?
(Пан Петлюра, чи батько Махно?)—
Цілий день уклоняються клени,
Став навколішки день під вікном:*

*Чи Петлюра, чи батько Махно?
Десть за рогом, неначе з походу,
Ніч спиня вороного коня.*

Вранці знову покличуть заводи.
Знов ковадла мені задзвенять.

Ніч спиня вороного коня.

Мо, боїшся недоброї слави,
Поговору лихих куркулів?
Мов гадюки зеленії трави —
Аж сичать — біля нії полягли.

Мо, боїшся лихих куркулів?

О, виходь!.. Обізвалися двері,
Біля серця побіли струмки;
Відчинилися зрештою двері:
— Подивись, нетерплячий який! —

Деся далеко побіли струмки.

Очі сміливо дивляться в вічі
(Ген далеко тепер вороги!),
І хвилюються крила спідниці,
Наче кінного війська загін.

Вже далеко усі вороги.

— Пий тепер аж до ранку, завзятий,
Повні груди у мене вина.
Не виходила ним частувати
Ні Петлюру, ні батька Махна.

Груди-келіхи повні вина. —

Ой, спасибі тобі, чарівнице!..
Деся суворо мовчать димарі,
Зупинився здивований місяць
І роззублено став угорі.

Як суворо мовчать димарі!

Асканія Нова

Єсть такі жанри, єсть
такі стилі, нарешті,
єсть і такі автори, що про них в інтермедії
(себ-то в легковажній п'єсці) говорити суворо
забороняється: про них говорять тільки в т. з.
поважних критичних розвідках. Та, приймаючи
на увагу, що Гордій Максимович Коцюба на
цей раз дозволив редакційному блазневі не

ЗАМІСТЬ ІНТЕРМЕДІЇ

вириватися з загального тону інтермедій, ми й продовжуємо в тому ж таки інтермедійному дусі.

Золотий Півник у синій свитці наопашки (що вискочив на кін ярмаркового балаганчика). Ку-ку-рі-ку! (до цигана з батіжком). А мені, дядю, поет „побачення“, можна сказати, не не подобається. А потім, дядю, я щось вроді знаю...

Циган (суворо). Якби ти менше знав, то воно б багато краще було.

Півник. Чому краще? А, по-моєму, багато гірше. (Ображено). Ви, дядю, їй-богу, як старорежимник. Чим я, наприклад, винний, що мені сірий чортик Зануда сказав...

Циган (сплюнувши неохайно). „Сказав“! Що там він може тобі путнього сказати?... Так, мабуть, якусь нісенітницю...

Півник (зрадівши). А, воно, дядю, ви й не вгадали. Він сказав, що запільна організація в К. і Семко, і всі інші „революціонери-більшовики“ із запільної організації в К., із того ж таки Коцюбиного „Обов'язка“, мабуть, були його, чортикові, рідні брати.

І півник, дригнувши ніжною, змовк. Та не встиг півник сказати того, що сказав, як на сцену вискочив вчений, коли так можна висловитись, магістр.

І, вискочивши, він одразу ж запротестував! Він ніяк не може погодитись і розмахує руками. Він сідає за стіл і пише. Він пише 9 журналів, 15 літературних газет і 44 конспекти „історії літератури“. Вся ця, можна сказати, література моментально розходиться по базарах і по тих же таки рибних крамницях.

Тоді „так би мовити“, магістр повертається до публіки й говорить.

Магістр. Таких людей, як Семко і як запільна організація в К., ніколи не існувало. Це не революціонери, а... якісь парикмахери, міщани типові, філософи задрипанські.

Півник *(ляскає крилами)*. Ку - ку - ріку! Дозвольте мені слово. *(Нервуючись кричить)*. Товаришу голово, я прошу слова, інакше я... заявляю, що я...

Циган. Слово має мій ад'ютант, товариш півник у синій свитці наопашки.

Півник *(сходячи на трибуну та ковтнувши зі шклянки кілька ковтків води)*. Так. Слово маю я. Я, золотий півник у синій свитці наопашки. Маю до Вас, шановний магістре. Справедливо: і Семко, і вся запільна організація в К. є не що інше, як міщани типові, не що інше, як філософи задрипанські. Але хто Вам сказав, що таких людей не існувало? Га? Навіщо ви дурите наших нащадків? Га?.. *(Тут півник далі не найшов слів і почав довбатися в своєму пір'ячку)*. Га?..

Циган *(раптом приходячи йому на допомогу)*. Ой, півнику, півнику! Скільки я тобі разів говорив: не виходь на трибуну, коли тобі язик погано прив'язано! *(До магістра)*. Мій ад'ютант хоче сказати, що, наперекір вам, такі люди, на жаль, і справді існували. Це, наперекір Вам, все-таки живі люди, і навіть існували вони, коли хочете, в більшовицькій партії, саме в тій, що зробила У. С. Р. Р. і, значить, Ви маєте одну рацію. Ви тільки маєте рацію сказати: „Слава тобі господи“! Слава тобі господи, що таких людей щось малувато було в більшовицькій партії, так малувато (без агітації й тенденції!), що вони, ці люди, навіть не пошкодили зробити У. С. Р. Р.

Півник *(побідно)*. Ку - ку - ріку!

Магістр *(розмахуючи руками)*. Це демагогія! Я... протестую! Ви пересмикуєте! Я...

Циган. Почекайте, друже! Точнісінько так протестував і оселедець... Але, до відому Вашого, його й досі все-таки обгортують в надрукований папір *(рішуче й демагогічно)*. Я вас позбавляю слова!

Але магістр не вгамовується. Він так смішно розмахує руками, що вже й ми не можемо не реготати.

І ми зареготали. Ми так зареготали, як може реготати тільки Олесь Досвітній, новелу котрого „Сірко“ ми надрукуємо в наступному числі свого альманаху.

І дійсно: чому це всі думають, що „Сірко“ є сатира на наших дорогих і „великолепних“ „критиків“? Чому це всі думають, що „Сірко“ є сатира на наших блискучих Лесінгів? Чому це всі так думають? Нічого подібного: „Сірко“ — звичайний собі твір, і поки що тільки, здається, один Бальзак з задоволенням відгукнувся на нього, приймаючи, таким чином, на увагу, що в Семкові, з „Обов'язку“, вже встигли взнати себе декілька покійних та живих „революціонерів“ із К.

Отже, дорогі товариші, нашої, будемо сподіватися, незабаром широкої аудиторії! Купуйте гучномовці, ставте антени і слухайте! Ви почуєте весь цікавий світ, а ще незабаром, — і всесвіт. Правда, льодоріз „Красін“ спас недавно кількох італійських офіцерів, і фашизм, таким чином, у Західній Європі користується великим „успіхом“, але при чому ж тут Мусоліні, коли йому, Мусоліні, і без нашої допомоги зачепили кулею носа? Краще вже давайте подивимось на небо і скажемо.

Скажемо, по-перше, що міське небо (коли над городом зупиняється ніжний вечір, коли мчаться автобуси, трамваї й таксі по гомінких і глухих вулицях Харкова), міське вечірнє небо — прекрасне. Таке прекрасне, як прекрасне це прекрасне слово „прекрасне“. Удень біля будинку „Саламандри“, бігало й показувало якісь хінські фокуси оспіване поетами китайча, а ввечері небо почорніло й стало зовсім агатовим. „Спалахнули люкси“, і багряний прапор над робітничо-селянським парламентом, охоплений знизу пожаром електрики, загадково булькав гарячими, червоними брижжами і біг гарячими, червоними брижжами в темну ніч навкольних світів. Було стільки незаялозеної символіки, що навіть Стефан Цвайг відсунув свої дуже непогані легенди й з захопленням проспівав панегірик...

Отже, приймаючи це на увагу, ми й знайомимось із виробом І. Сенченка. Рекомендувати цього автора не будемо. Перейдемо до „Червоноградських портретів“. Давайте в'ясиимо нарешті, при чому тут фламандські аборагени і Рубенс, що на них натякав відомий французький маляр Ганс Арп, прочитавши цю Сенченкову річ. Словом, читайте уважно „Червоноградські портрети“ і „Апотеозу“ І. Ю. Кулика.

Л юбий читальнику, дозволь розказати тобі кілька історійок із недалекого минулого та сучасного Червоноградщини. Червоноградщина лежить на межі старої Полтавщини і молодого Степу. Це особливий край з особливими людьми і звичаями. Це — кінець Лісостепу. Земля тут потужна, як потужні і люди. Дощів іде рівно стільки, щоб пшениця хвилювалася, як море, а сонце таке, що воно сма-лить, не палючи. Навпаки, схопивши за чуприну де-рева, людей, злаки, воно тягне їх угору до рівня дзвіниці. Воно в гармонійній спілці з чорноземлею, дощем і синами синів земних. Вони — ці останні — і перейдуть перед вами тут шерогою, намальовані так яскраво, як на це здатний автор.

ЧЕРВОНОГРАДСЬКІ ПОРТРЕТИ

І. СЕНЧЕНКО

І Михайло Кішка-Самійло. Михайло Кішка-Самійло прямий нащадок отого самого Самійла Кішки, що про нього співається у народніх невольницьких плачах. Так! Він постійний об'єкт для плачів. Десять літ тому Михайло Кішка-Самійло мав про себе ось таку пісеньку, складену його батраками:

Не журися, Самійленко, не вдавайся в тугу:
В тебе тища земель поля і тисяча лугу,
В тебе діти, як калина, і сини, і дочки,
А здер єси Самійленко з нас шкуру й сорочку,
А здер єси Самійленко штани і постоли,
Осталися батраченькі і босі, і голі.

Михайло Самійло - Кішка не любив цієї пісні. Він гнівався, червонів і посилав до чорта усіх батраків з їхніми безглуздими піснями. Єдине, що йому подобалося — це натяк на тисячу десятин поля і луку, бо Самійленко справді мав лише всього п'ятсот. Та вже коли люди співають і в пісні про це говориться, а з пісні, як відомо, слова не викинеш, то... Михайло Кішка - Самійло з усієї сили намагався виправдати цей людський поговор. Що ж до пісень, то, випивши, він іноді любив співати про те, як Катерина „дарувала козаченькам чотири лимани, щоб ловили хлопці рибу й справляли жупани“... Од цих згадок очі його робилися вогкі, і слюзи іноді капали аж на бороду. Михайло Самійло - Кішка плакав. Але це не більш, як святкова романтика. Кожній людині приємно поплакати з жалю за минулим. Взагалі ж Михайло Кішка - Самійло був тверезої і, навіть, веселої вдачі. Цьому назустріч ішло море здоров'я і сили. Намалювати портрет Михайла Кішки - Самійла можна так. Ось перед вами лежить на сонці здоровенний, червоний, аж фіолетовий, червоноградський баклажан з тонісінькою прозорою шкіркою, що ледве - ледве здержує напір соків. Баклажан лежить на сонці, лосниться, підкупляє, приваблює своєю здоровою стихійною силою. Черкніть легенько по цьому овочу кінчиком гострого ножа. Він дзвінко трісне і проріз широко розвернеться, показуючи здорове, сахаристе, привабливе м'ясо... Михайло Михайлович не схожий на баклажан. Швидше це навпаки. Візьміть у руки цей баклажан, приробіть до нього спочатку чорну кучеряву бороду, що ледве ледве просвічує на щоках і підборіддю рожевим тілом; киньте далі, розгонистий, кучерявий у кінцях мазок на вуса, так щоб із - під них виглядала ніби розвернута вістря ножа продовгувата, соковита ранка, куди випадково попали кілька сліпучо білих шматочків соли. Зверху накладіть найчорніші, які тільки є в світі, перуки з помірно довгої гриви,

зачесаної назад і примашеної зверху оливою. Грива ця тісно зляглася там, де її охоплює синій суконний, з плисовим оком картуз і вільно, хаосом кучеріє і падає на дебели в'язи, плечі і спину своїми хвилястими кінцями. Від цього, коли Михайло Самійло-Кішка швидко летить на тачанці, розмальованій під розкішну екзотичну квітку, грива йому теж летить назад, розвівається, і він тоді схожий на чорне вітрило. Грива розвівається у повітрі, пил хмарою летить із-під копит, і тоді вже не добереш, де кінчається окраса цього патріярха і де починається пил, що легеньким сизим туманом ще довго-довго йде по дорозі.

Крім борода, гриви, п'ятьох сот десятин землі, у Михайла Кішки-Самійла є ще: троє синів; чотири десятки одгодованих до рожево-ніжної прозорости свиней; десяток коней, що з них пара „зміїв“, особливо дико-стихійної породи, призначених для урочистих виїздів свого господаря; парова молотарка, косарки, жатки, грабки, млини, пасіка, десять десятин саду, клуні, стаїні, загони, батраки; гній і його особливий аромат, що перемішується із запахом сіна і потом коней, творить із подвір'я фабрику особливих безцінних пахощів.

Михайло Самійло встає дуже рано. Але коли б він не вийшов на подвір'я, там уже клекотом клекотить життя. Іржать коні, мукають корови, гомонять і лаються батраки; у кузні дзвонять молотками сини, що вже лагодяться до косовиці, верещать свині, риплять за клунями млини, із кухні несе духом свіжого житнього хліба.

Михайло Самійло іде, як бог-громовержець. Проте він не хапається, він не поспішає. Він, навіть, ніби не дивиться навколо себе, але все бачить, нічого від нього не сховається. Бачить і те, що кури гребуться в полові — хтось кинув половника, не причинивши дверей; бачить, що корови одломили ворянку, що батрак не зачепив як слід відра на колодязі,

і воно, перетягнуте „собакою“, високо бовтається в повітрі; бачить, що хтось ніс сіно і неохайно лишив по собі слід; бачить, що в одному возі розсохлися колеса і скоро поспадуть шини... все бачить Михайло Кішка-Самійло, але мовчить, бо знає, що за його поглядом стежать десятки очей і — хай він тільки пройде далі, — по всьому подвір'ї, зразу ж розсипляться люди, щоб навести лад. Те вже стукотить молотком біля загороди; те гонить курей, що вони не знаходять собі місця і здивовано зупиняються лише на дві верстви в полі; те, ставши на зруб, пнеться на пальцях діставати відро; инше похапливо біжить через двір з граблями, підгрібає сліди од сіна.

Михайло Кішка-Самійло сміється собі в бороду. Він відчуває всю свою потужність і силу. Але відчуваючи це, не забуває проте заховати в кешеню гайки, або шайби, підкови або — що, що їх знадить десь на дорозі, ідучи до млина. І це в господарстві пригодиться, а шайба ще зовсім дебели, майже нова.

Так він ходить цілу годину, і за цю першу годину від нього не чують ні слова.

Обійшовши господарство, Михайло Кішка-Самійло повертається назад. Настрій тепер у нього добрий. Скрізь уже чистота і порядок. Батраки, сини, онуки, невістки вилазять із своїх кутків, розгинають спини. Тепер вони можуть вітати свого господаря і, хто охочий, закурити, але подалі від будівель, сіна, солом — словом, на цілком безпечному місці. На привіт — Михайло Кішка-Самійло легко киває головою — „Драстуй, драстуй, що тут у тебе нового, хлопче?“ „А що ж нового, хазяїне — біла кобила сьогодні ожеребилась жеребчиком...“ Це для Михайла Михайловича новина. Що кобила біла ожеребилась, він уже знав чотири години тому, бо чув уночі, а що жеребчиком — ні.

Михайло Михайлович іде в конюшню. Батрак трішки збоку, покурюючи цигарку, але так, щоб

дим ішов в бік протилежний від Михайла Михайловича. За п'ять кроків до конюшні він плює на цигарку, розмельює її руками і, кинувши на землю, притопчує ногою так, що на землі видно тільки кілька смужок попелу та з десяток шматочків махорки.

Риженський тонконогий жеребчик уже на ногах; насмоктавшись молока і відчуваючи себе добре на цьому прекрасному світі, він намагається тепер трішки розважитись. Жеребчик плигає, спотикається і тикає мордочкою в живіт господаря. Кобила, теж зачувши Михайла Михайловича, повертає голову; в роті у неї пасмо сіна; вона привітно ірже і не розбереш до кого — чи до господаря, чи до свого жеребчика. Михайло Кішка - Самійло гладить маленького коника зверху і знизу голови, тре пальцями між ушами, лоскочить його під животиком. Малюсінький коник хитається і радо, з щирости сердечної, кидає задки, намагаючись потрапити у кучеряву бороду свого пана. „Лихий, сучий син“, — зауважує Михайло Михайлович і обережно допомагає підвестися „сучому синові“, що, кинувши задки, хруснувся водночас колінцями об землю. Обдивившись жеребчика і знайшовши, що з нього буде дебела конина, господар переходить далі до породілі. Він ляскає її по клубах і голосно, як те й належить господареві, каже: „А повернись“. Кобила повертається і розумними очима дивиться на бога. Михайло Кішка - Самійло обдивляється і кобилу. Він і з неї задоволений, бо худоба сита, має повне вим'я молока.

Виходячи з конюшні, він через плече зауважує батракові, щоб кобили не брати в роботу три дні та одмірять їй більше вівса.

Але ідилія на цьому не кінчається. Вийшовши з конюшні, Михайло Кішка - Самійло надibuє на дволітнього онука. Мале копирсається в землі і мимрить без слів дитячу пісеньку; воно волохате, здорове, схоже на пухнасте совіня, принаймні, таке ж

невклемезне, як і воно. Але Михайло Кішка-Самійло знає, що з нього буде колись загнозистий робітник. Він присідає і бере онука за підборіддя: „Ану, синку, що ти тут робиш, покажи дідусеві зубки“. Синочок показує дідусеві зубки і за одним разом хапає його за пальця.—„Зубатий, лихий, сучий син,— говорить він з тими інтонаціями, як перед тим і про жеребчика.— Так і пальця дідусеві одкусиш“. Дідусь обережно звільняє пальця; на ньому гострі сліди чотирьох зубиків. „У діда вдався,— погордо думіє Михайло Михайлович,— зубища які, прости господи!“ Із пальця тимчасом виступає кров. Михайло Михайлович витирає її об полу, потім виймає з кешені маленьку, почорнілу од пилу грудочку цукру і кладе його в заялозену ручку онука. Михайло Кішка-Самійло любить усе маленьке — теляток і лошаток, і дітей.

Крім синів, онуків, жеребчиків і свиней, у Михайла Кішки-Самійла є ще й жінка. Змалювати її можна ось так: зверху на чистому аркуші паперу зробіть середньої, краще меншої, міри пляму атраментом. Потім пером або кінчиком мізинного пальця розведіть пляму униз так довго, як вистачить паперу; добавивши два крючки для ніг і по дві довгі й тонісінькі рисочки для рук—ви будете мати портрет Марти Хомівни абсолютної подібності. Ось тільки з одягом вам буде морока, бо спідницю Марта Хомівна має у сто сорок чотири пілки. Але й це не біда. Треба тільки мати на увазі, що, одягнута в цю спідницю, господиня дуже скидається на мітлу, звичайно, коли на держално зверху надіти ріпу замість голови. Крім того, що господиня дуже довга і тонка, вона ще й чорна: чорне обличчя, руки, шматочки ший, ноги, спідниця, волосся, очі, губи — все, як свята земля. На Червоноградщині говорять, що злість росте у парі із ростом. Коли це так, то свята земля ще не носила на своєму лоні такої проклятущої яги. Її можна прирівняти разом до

сороки, цвіркуна, калаталки, що нею нічна сторожа розважає себе і телеграфні стовпи, до яги, відьми, гадюки, пропелера і єгипетської мумії. Михайло Самійло-Кішка дуже її поважає і любить і навпаки. Але, на жаль, любов Марти Хомівни ще ніколи не розповсюджувалася ні на одне живе стороннє створіння господа бога, крім батрачки Марії. Але ця Марія дуже швидко зійшла з глузду і плигнула в ставок, хоч на це і не мала достатніх підстав, бо Марта Хомівна устигла лише наполовину довести їй, що арсенал лайок Марти Хомівни такий же безконечний, як безконечна кількість піщанок на березі синього моря. Словом, діло було просте. Михайло Михайлович замість до Марти Хомівни випадково попав на примістку до нещасної Марії. Нещасна Марія підкорилася волі свого пана і таке инше повнотою, як буває у подібних випадках... В ті сумні дні,— а це було давно, дуже давно,— цілий тиждень без угаву скрекотіли сороки, клубились і шипіли люті гадини, деренчали в смертельній тузі калаталки, і увесь білий світ був схожий на те, ніби над ним без угаву крутилися смерчі, дули найпотужніші вітри і в божевільному чорторії крутилося нещасне сонце.

Із цього ясно, що Михайло Михайлович, крім господині, іноді любив іще й інших жінок, а також і те, що, не будиши спроможний піти слідом за Марією, він іноді, і навіть частенько, намагався навернути на той шлях свою милу дружиноньку.

А проте, в інтересах справедливости, мусимо сказати, що бив він Марту Хомівну лише раз на тиждень. Це дуже цікава процедура, і її слід описати як-най докладніше в науку нашим майбутнім поколінням. Проте лякатись не треба, бо Михайло Михайлович ніколи не вбивав жінки до смерті. Будиши ягою для свого мужа, вона водночас являла собою справжнє кубло чортів для синів, невісток, батраків, що було необхідне для інтересів Михайла Михайловича і його господарства. Отже, завчасу

підбадьорюючи себе надією на щасливий кінець, Михайло Кішка-Самійло брав ремінного черезсідельника і старанно, цілі п'ять хвилин, мочив його водою. Невістка, що її в цих випадках він брав на допомогу, байдуже приносила кухоль із сіллю, цебро води і недбало ставила все це на лаві біля черезсідельника. Михайло Михайлович тимчасом скидав черкасинову чинарку і, обережно обтрисавши її, вішав на цвяшок. Цвяшок чомусь виривався—і чинарка падала на землю. Михайло Михайлович гнівався. Виявлялося, що всьому виною жінка, яка „чорт-батька зна, за чим дивитися“ і яку треба „так повчити, щоб вона цієї науки не забула до нових віників“. Бачивши, що вже все готове для цього, Марта Хомівна починала тремтіти і цокать зубами. Сльози з очей в такі хвили їй котилися сами. Це була остання межа, яку ще міг терпіти наш Зевс. Але, коли сльози, тремтіння і цокіт зубів переходили в істерику і з уст яги виривалися спазми плачу, Юпітер був уже сам не свій. Очі йому раптом робилися червоні. Руки хапалися за черезсідельника, і це вогке ремінне знаряддя з свистом і хурчанням врзалося в сухе тіло господині до самих кісток. Але це був тільки початок. Господиня, опечена надлюдським боєм, губила владу над собою... Вона підстрибувала, ніби поставлена на гарячу сковородку, і, вигнувшись пантерою, мертвою хваткою чіплялася своєму мужеві в горлянку, бороду, в чуб, у фізіономію. Тому, здавалося, тільки цього й треба: А, так ти он як! Лізеш битись до мужа?!”

Кинувши тимчасом черезсідельника на долівку і впіймавши жінку лівою рукою за коси, Зевс караючий правицею з усієї сили бив її в обличчя. Потім він робив це лівою рукою. Тоді голова Марти Хомівни гойдалася, як маківка од сильного вітру. Це тяглося рівно п'ять хвилин. За цей час Марта Хомівна губила притомність і, як невдало кинутий куль, сунулась на підлогу. Михайло Михайлович солодко

і важко диха. Він знає, що це тільки початок. Зі-
дхнувши, він, не хапаючись, здирає з рідної жінки
одяг і голу й неприємну волоче до дверей. „Тату,
при тім'ї, чи на попуск?“—одхиляючи двері, байдужа,
як смерть, запитувала Михайла Михайловича не-
вістка, готова на наказ владки дома—„при тім'ї“
чи „на попуск“ придавити дверима за коси свою свекру-
ху. На це запитання Зевс караючий, в залежності від
міри свого гніву і провини жони, дбайливо наказував
зробити так або инак: „на попуск“—в кращому разі,
коли гнів господаря не доходив своїх вінець, і „до
тім'я“—колив же його гнів хвилювався, як море в ураган.

І ось коси подруги владки уже міцно придавлені
дверима до порога. „Полий водою!“—гукає владка.
Невістка бере кухоль води і лє на свою свекруху.
Та рефлексивно здригує, потім безсило розплющує
очі. Вони червоні і запухлі, прикрашені синцями.
Свекруха стогне і з ненавистю і з ляком дивиться
на Михайла Михайловича. „Ну що, будеш іще?—
довідуеться той,—будеш шанувати свого мужа?“—
„Хай тебе сира земля шанує, барбосе!“ Зевсові тільки
цього й треба.—„Ага, ти знову своєї!“ Вступ, отже,
закінчився, починається, власне, кара. Михайло Ми-
хайлович піднімає з землі черезсідельника, плює в
руку, заміряється і, гехнувши, як це роблять колії
дров, з силою опускає ремінь на непокірливу жінку.
Тіло від удару здригує, підскакує, різкий, неприємний,
істеричний крик ріже повітря, що аж дзеленчать
вікна. Але це тільки розохочує Михайла Михайло-
вича. Він захоплюється, як артист на сцені, кров
йому приливає до лиця, руки вправно, з прихеком,
ритмічно піднімаються й опускаються. Черезсідель-
ник свистить, і там, де він врізається в тіло, схо-
плюється червона смуга і виступає кров. Коли цих
смуг уже багато і багато виступає крові, Михайло
Михайлович наказує невістці присипати жону і све-
круху зверху сіллю, як це роблять з англійським
біфштексом. Тоді невістка—створіння, що нагадує

якусь кам'яну бабу на старовинних українських могилах — бере повну пригорщ соли і легкою хмарою пилу розсіває її по тілі червоноградської яги. Яга в конвульсіях б'ється об підлогу, об двері і поріг, і від цього у неї тріщать коси і з'являється біла піна на губах. Зрештою вона знову стає непритомна. Кам'яна баба, із старих українських могил; знову поливає її водою. За п'ять хвилин яга відкриває очі і ловить ротом повітря, як це роблять прибиті по смерті маленькі курчата.

— Ну що, будеш тепер? — гримить громовержець Зевс.

— Не буду, Михайлику, не буду дорогий, — шепоче жінка, — буду ноги мити і юшку пити.

— Попусти двері, — наказує Михайло Михайлович кам'яній бабі, — та принеси, лишень, теплої води.

Невістка слухняно робить і те, і друге. Михайло Кішка - Самійла сідає на лаву і жде. Ще хвилину - другу яга лежить, неспроможна поворухнутись, але тяжкий погляд стомленого Зевса примушує її схоплюватись і повзти до його ніг. Тоді Михайло Михайлович, одкинувшись на спину, недбало простягає ногу, озуту у величезні чоботища, і вимучено кидає: скидай! „Яга, закривавлена, майже непритомна, береться за чоботи і тягне їх до себе скільки сили. Але відразу їй годі скинути з ніг ці волячі бурдюки. Зевс незадоволено бурчить. Але ось чоботи знято. Жінка підставляє казанок і одну за другою починає вимивати брудні ноги. У неї від цього, певне, крутиться голова. Поки вона це робить, кам'яна баба одвертається у вікно. Яка не є ненависна для неї яга, але й вона зрештою, ця кам'яна непорушна баба, не може бачити цієї брутальної сцени. Вона чує, як хлюпотить вода, як тихенько дзвінить казанок у руках свекрухи, чує, як стукають зуби об його вінця, як вона поперхається, кашляє і починає блювати... але вийти їй не можна. Кам'яна баба має дивитися, яка кара чекає на неслухняних жінок.

Дозволивши своїй язї помити божеські ноги і випити юшку, Михайло Михайлович висилає всіх із кімнати. Лишившись сам і згадавши, що сьогодні субота, він стає на коліна перед іконами і молиться богу: „Господи, боже, — каже він, — навчи і дай мені силу і розум іти шляхами стоп твоїх. Одчини мені двері твоєї премудрости, очисти мене од гріхів моїх і, так само як не забуваєш билину в полі, не забудь помножити мої земні мізерні блага. Ти, що все можеш і все знаєш, зрозумій, як болить душа моя і непокоїться грішне тіло, всеблагий мій і все-непорочний, спаси і помилуй мене“.

Михайло Кішка-Самійло молиться, піт котиться йому з чола. Він шукає і не знаходить слів, як би сказати богові, щоб той допоміг прикупити і прибрати до рук Михайла Михайловича сусідську земельку, щоб та земля, що вже є, давала більше пшениці, щоб не лінувалися батраки і батрачки, щоб не заслабла худоба, щоб здорові були діти, онуки і жона, щоб усім їм господь послав щастя і здоров'я. Він охає, крекче і тяжко б'ється головою об діл. А бог строго дивиться з кутка у позолочених складках фольги і на молільника, і на лямпату, що акуратно блимає, кидаючи слабі бліки богові на носа і на мокру долівку, і краплі крові, і пасмо волосся на порозі. Але це дарма. Михайло Кішка-Самійло знає, що його бог — бог добрий, що він суворий тільки з обов'язку і що він і тепер, як і раніше, не зрадить свого щирого молільника.

Довго, дві-три години, молиться Михайло Кішка-Самійло, поки зрештою, зовсім стомлений, не впаде на постіль. Але він не спить. Кінчивши свої справи з богом, він береться до земних діл. А їх багато: і сплачувати векселі, і самому одержувати борги, і лагодитись до жнив, і, головне, не прогавити цікавих справ у місті і в свого друга Григорія Хведоревича — справ таких, що їх знає тільки господь-бог та сам Михайло Михайлович. Ось уже ніч. Але

Михайло Михайлович ще не спить. Він думає свої думи і прислухається разом до того, що робиться надворі. Ось, мабуть, старший син Петро запирає стайні, бо дзенькає ключ і верещать гвинти піввершкових залізних прогоничів на дверях; із кухні долітає торохтіння посуду — певне, молодиці прибирають там після вечері; за стіною легенький стогін — Михайло Михайлович знає, що то ніяк не може заснути відчухмарена яга; із стайні долітає тупіт, уривчасте, глухе мугикання, тріск ворянок — гуляє із бугаєм рижа корова. Михайло Михайлович на момент одривається від усіх думок і механічно запитує сам себе, коли ж буде у неї теля? Він рахує щось на пальцях і, так рахуючи, непомітно засинає.

Михайло Кішка-Самійло тверезий чоловік. Але іноді в ньому просипається бунтарська запорізька кров. Тоді він любить погуляти. Йому запрягають пару зміїв, пару коней, таких же могутніх, як і земля, що викохала їх, і він їде до свого давнього знайомого, Григорія Хведоровича Головатого, розважитись. Цей Григорій Хведорович — незамінна людина. Вічно веселий, розсудливий, безстрашний і найцікавіший співбесідник. З ним поговорити — ніби тисячу карбованців одержати, або наново народитись на цей наймиліший із усіх можливих світів.

Ось Михайло Самійло, зробивши за годину п'ятнадцять-двадцять верстов, на подвір'ї у Григорія Хведоровича. А що це буває неділя, а до того й ранок, то Григорій Хведорович сидить дома і, вийшовши з кімнати, вітає гостя. Вони вкупі випрягають коней, заводять у повітку, дають їм чогось їсти і вкупі, пліч-о-пліч, ідуть на ганок, сідають проти ясного сонця і ведуть бесіду. Із неї виясняється, що у співбесідників, у одного — хліборобські, у другого — комерційні, справи йдуть добре, що всі їхні знайомі живі й здорові і що, зрештою, сьогодні погожий день. Покінчивши із людьми знайомими, вони

переходять до сторонніх, і тут вияснюється, що пан Коваленко оце ось тільки купив автомобіля і як член земської управи добився того, щоб шосе із міста було прокладене до самого його маєтку; що німець Вуліх уже збудував велику броварню і, мабуть, швидко поб'є пана Гріневича, броварня якого стоїть від міста на цілих п'ятнадцять верстов далі, ніж броварня Вуліхова; що управитель Матісен купив для Безаківської економії два трактори; що міський голова сусіднього міста будує величезного парового млина — словом, Михайло Кішка - Самійло і Григорій Хведорович навзаєм інформуються про важливіші діла цілого повіту. Обом їм болить біля серця з цього чужого розквіту, але обое мають обличчя спокійні, ніби їм діла нема до того, що робиться навколо. Але ясно, що вони тільки намагаються такими бути, бо за п'ять хвилин зосередженого мовчання Григорій Хведорович раптом порушує і тишу і роблений спокій: „От чорт забери,— жваво говорить він до Михайла Кішки - Самійли, — всі ростуть, багатіють. Як би це нам з вами виплигнуть до перших лав? Заводик який, порядну комерцію яку, га?!”

Михайло Кішка - Самійло довго думає і зосереджено, зрештою, каже: „Та чорти ж його батька знають, такий спритний народ пішов, що ні до чого й не додумаєшся. Тільки в голову набрело щось путне — глянь, а вже хтось і барбається.

— Та це ж ерунда,— хвилюється Григорій Хведорович, що завжди має тисячі найгеніальніших ідей,— можна збудувати черепичний заводик, можна будинок для квартир, завод-гуту, щоб робити пляшки, олійничку, цегельню, чинбарню — словом, все, що вгодно, аби тільки охота була.

Але підбити до такої охоти Михайла Кішку - Самійлу дуже тяжко. Він — степовик і хлібороб. Очима він збудував би всі заводи і фабрики всього світу. В думці захопив би в своїй руки всі можливі й неможливі комерції, але... насправді страшно! А що,

як не зуміє, як провалиться, як ухнуть за борги грошки і ахне земелька?

Тоді Григорій Хведорович починає запевняти, що цього ніколи не може бути, що ухає і ахає добро у того, хто не знає порядку, не доглядає, не дбає, пиячить, бешкетує, марнотратствує. Григорій Хведорович уже палає. Він кидає на важниці недовірливого Михайла Самійла всю гарноту і поезію грошей. Він підпирає його під стінку, він підносить його на вершини влади і можности. Він підносить Михайла Самійла і сам пливе на горбах великих золотих хвиль. Михайло Самійло і сам обережно запалюється. Від цього шоки у нього аж пашуть. Він і розпалюється, і водночас росте вгору, міцніє — словом, доходить до того моменту, коли яскраво відчувається відсутність у бесіди відра холодного пива або доброї пляшки горілки.

Ми згодом зазнайомимося докладніше із Григорієм Хведоровичем Головатим. Тепер тільки зауважитимемо, що на нащадка Самійла-Кішки він мав особливий, ні з чим не зрівняний вплив. Тільки в присутності його Михайло Михайлович відчував, що він можновладець, що він страшенна сила. Це було особливе, лоскотливе почуття, таке саме, як мав би його переможний потяг, зірвавшись із нудної закуткової станції в широкий неосяжний степ. Всі оті неоформлені мрії, оті затуманені почуття раптом оформлялися. Земля і маєтність одсувалися на друге місце, і перед очима Михайла Михайловича до болю яскраво вимальовувався комін якогось заводу - броварні, млина або - що. Він заплющував очі і до ілюзії ясно бачив сотні і тисячі робітників, торохтіння безконечної низки порожніх і навантажених возів — всю метушняву і галас якогось промислового пункту. Контора із поважними столами, застеленими зеленими сукнами, з головатими мізковитими управителями, бухгалтерами, конторщиками; кабріолет юрисконсульта,

що постійно літає в усі кінці повіту і губернії; верховий кінь під мальовничого хлопця - поштаря; гори хмелю, ячменю, пляшок — бачить Михайло Михайлович, випивши десятий кухоль пива, в задумі похилившись на стіл супроти Григорія Хведоровича, якого проте він не помічає, бо давно вже бачить себе на місці Вуліха, власника броварні. Михайло Михайлович яскраво малює перед собою той кам'яний будиночок у хащі акацій, тополів, берестів, де живе цей Вуліх; той будиночок, куди раз за разом приїздять пани, чиновники, діячі із цілого повіту. Михайло Михайлович бачить, як перед ними всіма гостинно відчиняються двері, і вони вкупі з господарем, сівши за столи, крутять тисячами і ділами губерніяльних, а може, й імперських масштабів. І ось за ці візії, за ці вершини надхнення, що на них піднімав його Григорій Хведорович, Михайло Михайлович так любив свого друга. Він, цей Григорій Хведорович, був для нього тією чарівною книгою, що, тільки діткнувшись до неї, відразу відчуваєш всю жагу ненаситимих життєвих шукань. Через це він так любив бувати у Григорія Хведоровича, говорити з ним, і поволі, не хапаючись, сьорбати золотисте пиво. Михайло Кішка-Самійло ніби носив у собі якийсь плід, і цей останній міг з'явитися на білий світ тільки за оцим столом, у цій хаті людини, що носила в собі душу відважного шукача і невтомного пропагандиста великого, грандіозного нового, але чого саме — Михайло Михайлович іще не міг сказати, як не міг оформити своїх дум і свого почуття.

— Ох, Михайле Михайловичу, як би ми з вами запрацювали. Ви ось гляньте сюди у вікно!

І Григорій Хведорович і Михайло Михайлович одриваються од пива і дивляться у вікно. Хата Григорія Хведоровича стоїть кінець селища на горбі, і тому з вікна видно море зелени, комінів, димарів, що тонуть у радісно-ясному сяйві дня. — Ви тільки

гляньте,—патетично показує рукою Григорій Хведорович,—млини Кричевського, Марголіна, Ірхіна. Піднімаються вгору корпуси,—дим хмарами валує, застилає небо, ростуть капітали, гроші ростуть, люди багатіють, гребуть золото, люди не зівають, а спішать і женуться все вперед і вперед. Тільки ми з вами, Михайле Михайловичу...—Григорій Хведорович зупиняється, одводить очі від вікна. Він не знаходить слів висловити свої почуття і якусь хвилину думає, щоб потім знову вибухнути вулканом красномовства. — От ви бачите там Ірхіна, Марголіна, Білого, а щоб ви сказали, коли б поруч із ними кожний дід і найменше дитинча вимовляли: Головатий, Кішка-Самійло, Ірхін, Білий — ось капітал, ось сила! Григорій Хведорович можновладно піднімає угору руку і стискує її так, що ледве не тріскаються жили. — Хороше ти говориш,—сам схвилюваний говорить Михайло Михайлович, але більше ні слова. Тільки кухоль раз за разом опускається у відро з пивом, а потім булькає у широкій горлянці. Але Григорій Хведорович не вгаває. — Ви он погляньте на отой пустир біля вокзалу. Пустир! Гуляще місто! Та киньте туди капітали — і ось уже перед вами нові коміни, нові корпуси, нові казарми. Тільки гуде кругом і двигтить земля. — І двигтить земля, — у такт йому говорить Михайло Михайлович. — А вранці,—продовжує Григорій Хведорович,—іще такий супокій, така тишина. Аж ось тихо над долиною голосно котяться гудки. Чий це гудочок такий тонесенький і довгий? — Марголіна. — Чий це голосний і потужний, що ревом потрясає околиці на двадцять верстов? — Черепичний завод Кішки і Головатого! Куди дороги біжать, куди народ снується, куди торохтять вози? — До Кішки і Головатого! Чиї корпуси, казарми, робочі? — Кішки і Головатого. І тоді, ви тільки уявіть собі, що буде! Григорій Хведорович хапає Михайла Михайловича за рукав і майже вкидає його у вікно. — Ви, бачите оце тисячі хат під такими

чорними облізлими дахами? Та загудуть наші гудки, двигнуть машини, забігають маховики і — ні однісінької хати під соломою. Загибай, стара Україно! Між гаями і садами, як червоні пишні квіти, черепичні дахівки. Хати, будинки, палади, комори, амбари, сараї — все черепичне, все під черепицею, аж горить! А на дорогах, на шляхах, у куряві і пилу валки дядьківських возів повні черепиці — сірої, білої, синьої, малинової черепиці — у Ганебне, Сахновщину, Шляхове, Дарнадежу, Дубові Гряди... — Треба капіталу, треба робити. А головне — гроші, гроші, гроші. Тисяч двадцять п'ять, тридцять тисяч — і... пішло, покотило, погриміло!

Та, коли діло доходило до грошей, Михайло Михайлович зразу із моря мрій опускався на тверду землю, зідхав і смирно говорив: „Якби ж то“.

— Але ж у вас є, що ви їх будете держати у глецику під полом! Кидайте в оборот! — гарчався Григорій Хведорович.

— Якби ж то було!

Грошей у Кішки-Самійла отже не було. Але одного прекрасного весняного ранку він, радісний і веселий, прилетів до Григорія Хведоровича.

— Їдьмо швиденько — діло є. Негайна справа. — Михайло Михайлович задоволено тер долоні і був більший, свіжіший, ніж звичайно. Але хоч було ще й рано, Григорій Хведорович був теж уже зодягнутий, чисто виголений, причепурений. По ньому видно було, що й без запрошення Михайла Михайловича він мав кудись поспішати. Григорій Хведорович зустрів Михайла Михайловича довгим допитливим поглядом.

— Чого ти дивишся на мене? Їдьмо, гляньмо, що твориться там... над вокзалом!

— Я й не відмовляюся! Та заразом вже погляньмо і на мій грішний майбутній завод. — Григорій Хведорович заложив руки за спину і ввічливо і коректно вклонився до здивованого Михайла Михайловича.

— Як! — вигукнув цей, звільнившись від здивування, — ти теж? Григорій Хведорович тепер уже заклав руки до кешень і уклонився вдруге.

— Хто буде палаци під кватирки, хто буде заводи, робить черепичку!?

За цим він вискочив на подвір'я і, супроводжуваний Михайлом Михайловичем, скочив на тачанку.

Минув рік. Слалася зеленаста приваблива червоноградська весна. Місто святкувало якесь свято. Воно — місто, як і всі українські жваві імпульсивні міста, тонуло у садах, сквериках, дбайливо підчищених, підрізаних, посипаних білим піском і морським гравієм. Навдивовижу довгій низці літ минулого століття місто сяяло, як суконька панночки, як лялечка. Воно було ефектне і чисте. Нові дощаті і асфальтові тротуари; чисто виметені вулиці; наново пофарбовані паркани і фасади будівель; вибілена до білизни крейдяних скель баня собору; акуратні круглі стовпи для афіш нового, тільки збудованого кінотеатру, чудесний двоповерховий будинок земської управи... Місто святкувало і кипіло гімназистами і гімназистками, шуміло моторами першого півдесятка автомобілів, м'яко стугоніло гумовими шинами новесеньких кабріолетів, тонуло в згуках урочистих дзвонів.

У цей час на одній із найбільш кипучих вулиць, що з'єднує центр міста із вокзалом, біля нового потужного чотириповерхового будинку, як школярі в-осени біля школи, прогулювалась громада панів і панночок. Парами, трійками, поодиночі. Вони еластично й легко метушились по новому асфальтовому тротуарі, що, присипаний білим піском, легко летів між кущами свіжого і охайного полісадничка. Дехто одходив на другу сторону або й ще далі, аж на ріг другої вулиці, і, приклавши руки козирком до очей, роздивлявся на нову архітектуру. Певне, їх цікавила ця нова будівля, зовсім незвичайна і зовсім окрема, із таємними нішами, статуетками

богів, із чудернацькими шпилями, барельєфами, колонами і широкими шостикутними вікнами та дверима в старовинному українському стилі. Від цього споглядання дехто з молодих людей брався за живіт і, одвернувшись до паркану, нестримно реготався; дехто, навпаки, дивився досить солідно, і в затінених козирком або крисами бриля очах мігтіли вогники незадоволення і заздрощів. Словом, ця будівля була подією у житті маленького міста. Тим-то сюди найшло багато охочих взяти участь у посвяті цього нового людського мешкання.

Аж ось швидко натовп, що стояв біля головних дверей, на сходах і вестибюлях, ніби ліс перед бурєю, раптом ущух. Людські лави широко розгорнулися на дві сторони, утворивши живу алею од внутрішніх сходів, аж до півкола полісадничка, до того місця, де мали зупинятися кабріолети і карети відвідувачів.

— Іде, іде! — шелеснуло із десятків вуст і затихло. Справді, із широких дверей, шестикутних в старому українському стилі, показалася могутня постать Михайла Михайловича Кішки-Самійла з владно і високо піднятою головою, вигнутими по-салдатському широкими грудьми. Тяжкими кроками він сходив на тротуар, несучи на собі синю сукняну дорогу чинарку, міцні високі чоботи і чверть фунта найдорожчої оливи. Тепер він, більш ніж коли, був схожий на Зевса громогрим'ящого. Михайло Михайлович пройшов до кінця палісадника. Одночасно з цим, але з другого кінця, з вулиці показалася карета, запряжена парою вороних коней. В кареті сиділо двоє непомірно товстих людей і в них Михайло Михайлович, як і всі присутні, впізнали міського голову і архірея.

Ще за п'ять хвилин із Катеринославської вулиці вискочив кабріолет, щоб за п'ять секунд зупинитися тут же, біля палісадничка. З нього вискочив жвавий чоловічок і, швиденько просуваючись через натовп,

зник у широких дверях. Григорій Хведорович поспішав скрасити своєю присутністю свято Михайла Михайловича Кішки - Самійла.

192... року мені довелося одвідати це містечко, що про нього тут мова. Проходячи через базар, я здивований зупинився біля поганенького візка, де замість ящика або гарби просто на „подушках“ лежали дві доски. На одній, вгинаючи її майже до розвори, сидів дід, зовсім сивий і зовсім смутний, і колупав пужалном базарне сміття. Біля діда, на тій досці, що не ввігнулася од ваги старого, слалася малюсінька ряднинка, і в ній лежало десятків зо два яблук, кілька яєць, кілька корінців хрону, петрушки і иншої городини. Шкапина у мотузяних наритниках і мотузяній обродці, суха і трухлява, як столітні крокви, безнадійно чвакала губами, підбираючи просто із землі соломку і гній, розкидану кимсь по землі.

— Це ви, Михайле Михайловичу?!—дід підвів на мене червоні, старечі очі.— Я ж, я, а ви хто будете?— Він придивлявся, але, певне, не був спроможний упізнати в двадцятип'ятилітньому парубкові того хлопчика, що багато літ тому він йому дарував по копійці і п'ятачку за дрібненькі послуги—збігати в шинок, у пивну то-що.

— Що ж ви, як ви тепер, Михайле Михайловичу? Старий безнадійно покачав головою і ледве чутно відповів: „Погано“.

II Григорій Хведорович Головатий. Григорій Хведорович—унтер-офіцер в одставці. Щоб зачепитись за живе діло, він без вагання продав батьківщину, у склад якої входила десятина землі і перехилена на бік хатина. Це дало йому можливість пити на радіоща стільки, скільки воліли його товариші. Проживши гроші, Григорій Хведорович швидко переконався, що унтер-офіцерський

ранг — добра справа, але краще, коли є що робити, а головне — що їсти. Робота, звичайно, була б. Бо смішно ж на Червоноградщині не мати куди прикласти сили! Залізняця, млини, економія, плантації — будь ласка. Але справа не в цьому. І плантації, і млини, і економії належали не йому; що ж до роботи, то Григорій Хведорович мав про неї свої окремі міркування. Вони ще були не зовсім ясні і зводились до того, що треба тільки підібрати компанію сміливих людей, а далше вже само буде видно, за яку роботу їм узятися. Згодом оформились і думки, і знайшлися люди, а саме Лайзор, Андрій і він сам, Григорій Хведорович Головатий.

Це трапилося вночі 190... року. Андрій працював у млині на нічній роботі. За кілька тижнів він устиг непомітно ні для кого прорізати залізний дах у амбарі, що задньою стіною виходив у степ. Із степу до амбару під'їхали опівночі Григорій Хведорович із Лайзором. Вони швидко навантажили повний віз борошном сорту „000“, а на другий день опівдні були вже десь у Перещепині, де й продали 15 кулів своєї тепер „000“. Відтоді Григорій Хведорович зовсім перестав пити. Він зробився поважний і серйозний. На гроші, одержані в такий і інші подібні способи, він купив крамничку у Яші Пилипченка, що промотався внівець і не мав чим викупити свої векселі. Взагалі треба сказати, що захоплення вексельними справами призвело не одного сина Червоноградщини до небажаних наслідків. Так сталося і з Яшею Пилипченком. Він дуже кохався на гербовому папері, забуваючи ту істину, що не все добре кінчається, що має блискучий початок. Але, що б там не було, векселі вимагали грошей. Гроші мав Григорій Хведорович — і крамничка, таким чином, попала до більш надійних рук.

Григорій Хведорович пішов угору. Звичайно, не відразу, а поступовно поволі, протягом низки довгих років. Наука із батьківщиною та гульнею з товаришами

не пропала задарма. Із неї він зрозумів, що не тільки „все друзья до чорного дня“ і що „грошки люблять рахунок“, а й те, що ті й другі набуваються лише через уперту працю і владну кешенню... Ось чому, придбавши крамничку, Григорій Хведорович на довгі роки порвав звязки з усіма товаришами і віддався лише одній справі — зміцнити своє становище, набути грошей і поважності. За багато ще літ до наших режиму економії та раціоналізації, що про них тепер кожна дитина чує і знає, Григорій Хведорович сам утворив цю велику теорію і „блискуче“ здійснив її на практиці. Він поставив собі межі мінімальних видатків. Спав за нормою, їв за нормою — по фунту на день чорного хліба, по восьмушці сала і по такій же кількості олії на цілу родину. Тільки „працював“ Григорій Хведорович без норми. З найранішого ранку в крамниці, у місті, приторговуючи товари, перекупуваючи й перепродуючи все можливе і неможливе від яєць і до коней. Таким чином він працював собі тихо і непомітно геть аж до того часу, поки сини Червоноградщини не примушені були, силою і суб'єктивних, і об'єктивних обставин, шукати собі „золотого мішка“. Тоді всі раптом згадали про Григорія Хведоровича, який, на їхню думку, безперечно, володів і сріблом, і золотом і в стопочках, і в пакуночках. Згодом він став новим Мекою, новим ковчегом, куди з усіх кінців посунули до нього по гроші різні люди, а найпаче степове казачтво, — з одним представником його ми побіжно зазнайомились в особі Михайла Михайловича Кішки-Самійла.

Григорій Хведорович став видавати в кредит гроші, беручи за це, звичайно, чималі відсотки і грішми, і натурою. З усіх кінців до нього везли солому, буряки, кавуни, яблука, особливо коли треба було, щоб Григорій Хведорович ще на місяць на два відстрочив виплату. Отже, не маючи ні хати, ні городу, ні поля, Григорій Хведорович мав, проте, доволі

всього, що могли дати земля і господарство. Працюючи в крамниці, він для сестер і матери накупив поросят, свиней, курей і корів, так що швидко не лише Григорій Хведорович, а й вся родина щиро взялася за приумноження свого багатства. Кури несли яйця, свині давали м'ясо і сало, корови молоко, сир і масло, і все це мати Григорія Хведоровича ретельно спроваджувала до міста. У наслідок цієї діяльності Григорій Хведорович через п'ять літ після початку своєї кар'єри мав уже можливість купити не тільки подвір'я, а й збудувати на ньому хату — першу хату на все селище, покриту залізною дахівкою.

Ця широка діяльність Григорія Хведоровича дала йому масу знайомства в усіх колах населення тієї місцевості. А ці знайомства своєю чергою підштовхували Григорія Хведоровича щільніше придивлятися до життя і сторожко держати ніс за суспільними вітрами. Бувши комерсантом і розуміючи, що неписьменній людині в цій справі далеко не впливти, він розпочав освітню працю над собою. Читав, скільки міг, книжок, беручи їх у синів знайомих міських комерсантів, у прикажчиків, що, захоплені тією ж хвилю, кидалися на всякі курси для самоосвіти. Вечірні школи, різні гуртки то-що. Таким чином у різні часи і з різних джерел він здобув і почитав масу різної науково-популярної літератури, з якої довідався, що людина має свій початок від мавпи, що старе село розвалюється, викидаючи на один бігун сільсько-господарське та міське батрацтво, а на другий — нову буржуазію. Григорій Хведорович рішуче і свідомо приєднував себе до останньої і нишком мріяв, перерісши її, кинутись до „справжньої“ „великої“ праці. Із цього випливала і норма його соціальної побутової поведінки. Він був демократом, з охотою читав революційні листівки і сатиричні журнальчики, але одягався по-міському, мавши на собі завжди добру європейську пару, блискучі черевики

і акуратний білий картуз, який носять міські чиновники. Так само він розпрощався і з бородою. Придбаною бритвою він голів себе тричі на тиждень і тому завжди мав вигляд акуратний і свіжий. Цим він різнився від цілої робітничо-селянської і козацької маси.

Бувши розумний, делекозорий, навчений, тершися між різними людьми,—комерсантами, студентами, чиновниками то-що,—Григорій Хведорович поставив свою крамницю за останнім словом комерційної науки. Крім того, що у нього панувала чистота, поважність і приязнь до покупця, він завжди забирав для своєї крамниці крам скільки можна добрий і продавав його якраз на півкопійки або на копійку дешевше, ніж його конкуренти. Крім цього, щоб привабити охочих знати, що робиться на білому світі, він випишував кілька газет, що, акуратно складені на порожній бочці з під оселедців, завжди були до послуг першого-ліпшого охочого покупця. Та й сам Григорій Хведорович у вільну годину не був від того, щоб почитати дядькам кілька цікавих новинок і погомоніти з ними на поточні теми. Григорій Хведорович завжди був на сторожі інтересів своїх покупців. Помітивши, що ті люблять читати газетку, передплачував таку; довідавшись, що селяни і робітники зацікавилися гулянкою в шашки, вичерчує на якомусь диктовому ящику потрібну кількість чорних і білих квадратів і так само нарізує із пробок потрібну кількість чорних і білих шашок; узнавши, що дехто з покупців з особливою цікавістю читають і перечитують якусь веселу книжку „Енеїду“, він дістає її і собі і кладе вкупі з газетами і шашками. От через що, біля його крамниці завжди сиділи люди, що, вирвавши вільну, хвилину, воліли провести її в товаристві веселого крамаря. Те сидить і, тягнучи смердючий тютюн, тикає пальцем по газетці, повільно складаючи з окремих літер слова; те соває шашками; те просто так щось гомонить із знайомим про якісь свої діла. Але близькість

крамниці ні для кого не проходить задарма. Тут стоїть свіже добряче пиво, там запашні цигарки, там манить своєрідними пахощами ковбаска; того приваблює насіння, цукерки, кавун, яблуко. Словом, Григорій Хведорович умів сполучити приємне з корисним: крамниця у нього — ніби якийсь клуб. Всі порожні бочки, всі ящики, місця під навісом, лантухи із сіллю і пшоном — все зайняте, скрізь люди, гомін, шелест газети, лускіт насіння, а посередині, в дверях, заклавши руки в кешені жилета, стоїть Григорій Хведорович і милується з тихої надвечірньої ідилії. Йому приємно й радісно, він без злоби і злості поглядає на самотню фігуру свого конкурента навпроти.

Крамниця Григорія Хведоровича стоїть майже на розі, де сполучаються два великі шляхи, і, вже з цієї самої причини, вона мала велику і різноманітну клієнтуру. До Григорія Хведоровича заїздили тисячі людей, і він був у товариських стосунках з усіма ними. Противно замкненому в своїй касті панству, погордому козацтву Григорій Хведорович товаришував абсолютно з усіма своїми клієнтами — з багатирями і біднотою, з попами і чиновниками, учителями і писарчуками, для кожного знаходилося якесь особливе приємне слово, якась усмішка. Всяк — і старий, і молодий, і багатий, і бідний — мав єдину назву „приятеля“, хоч би Григорій Хведорович його бачив лише кілька разів протягом року. Ці приятельські стосунки набувалися так. Літній день. Сонце стоїть просто над головою і пече до непритомности. На шляху, як желе, застиг гарячий пісок. Відчайдушно - гарячий Червоноградський штиль. Післяобідня пора, і тому в селі до шостої години, коли з млина поїдуть вантажники, — нічим непереможна сільська тиша і лінь. Григорій Хведорович сидить за прилавком і поволі п'є пиво, щоб не заснути. Він змагається з дрімою і вже губить надію її перемогти. Аж ось раптом ворухиться пісок, шуршить і пересипається під босими ногами. Потім

з - за рогу виринає тінь, незграбна, кудлата і безконечно лінива. Ще секунда - дві, і до крамниці, мокрий від поту, заходить якийсь Опанас Петрович, приятель з Петрівки, що забився сюди в якийсь справі за добрих п'ятнадцять, а то й двадцять верстов. Він іде десь, мабуть, від самого сніданку. Швеньдяє по піску і, вмираючи із спраги, заповзає в крамницю „розкубрити“ пляшку пива...

Григорій Хведорович зразу оживає. Дріму і ледарство як рукою знесло. Він уже сяє, як сонце. Він гукає:

— А, приятель, здоров! Звідкіля господь-бог несе?!

— Пляшку пива! — хрипить „приятель“ і в знемозі падає на порожній з-під „фіялки“ ящик.

Григорій Хведорович нагинається під стойку. Чути, як там десь цокають пляшки, хлюпає вода і кришиться тала крига. Слідом за цим хлопає пробка, і пиво маленьким водограєм з шумом і сичанням летить у шклянку. Пиво холодне, пиво прекрасне, на кризі! Воно шумує, і шумування, як найбільша бавовна, звисає над вінцями і клаптиками білої хмари падає на стойку.

— Пива?! Ось воно, пиво: свіже, свіжо-вонюче, свіжо-холодне. Не пиво, а опієніє, не опієніє, а на-солода.

Опанас Петрович швидше хапає шклянку і з розмаху кида її у розпечену душу. Тільки краплі по бороді котяться.

А Григорій Хведорович стоїть і дивується, і милується, і, поблискуючи примруженими оченятами, стверджує, що це вже не пиво, не опієніє, не об'єденіє, а щось одмінне, щось незвичайне, схоже на той квас, що робить кобила, зупинившись серед дороги.

— А, нехай тебе! — за першим приступом кашлю і реготу буркоче Опанас Петрович, — хай тобі з свіже-кобилячим опієнієм.

А Григорій Хведорович радіє від вдалого образу, від щирого сміху свого приятеля і врешті від того, що відчуває в собі здібність чарувати і пригортати людей.

Насміявшись уволю, Григорій Хведорович починає з цікавістю розпитувати приятеля, відкіля він, куди, по що. Приятель починає розказувати, коли у нього, звичайно, є час і охота, і Григорій Хведорович, співчутливо слухаючи, поважно киває головою. А що він, Григорій Хведорович, з усіма приятель, з усіма в дружбі і завжди в курсі усіх справ, то він, вислухавши, починає навчати Опанаса Петровича, куди й як краще йому звернутися, з ким поговорити, кому підсунути четвертака, кому карбованця, кому п'ятерик, кого відвідати в канцелярії, а до кого навідатись просто додому і, ще краще, із чорного ходу.

Тепер уже Опанас Петрович уважливо слухає, розпитує, перепитує і, подякувавши та взявши на дорогу пачку махорки, прощається із господарем. Григорій Хведорович випроводжає його аж за поріг, бажає щастя і успіху і просить не забувати, а як можна частіше навідуватись.

Словом, з Григорія Хведоровича ріс новий, удосконалений буржуа, що, підіймаючись угору, не забував водночас і поширювати свої щупальці в усі сторони. Він вірив у свою щасливу зорю. Одночасно з тим, як Михайло Михайлович збудував собі чотириповерховий будинок, Григорій Хведорович розпочав діло із своїм черепичним заводом. І тут знову, як колись із бакалійкою, Григорій Хведорович пірнув по уши в усякі справи. Треба було і збудувати корпуси, і набрати фахівців, і назбирати робочої сили, і агітувати та пропагувати нові свої ідеї серед людности. Тепер він посадив у крамницю свою сестру, давши їй, звичайно, як-найдокладніші інструкції, а сам кидався то в Миргород, то в Полтаву, не знаючи спочинку ні вдень, ні вночі.

Це були тяжкі дні, повні турбот, змагання. Але Григорій Хведорович все героїчно переніс і швидко настав той день, коли він, зупинивши свого кабріолета на найвищому червоноградському горбі, міг погордо і радо цілі десять хвилин милуватися з нових під черепицею будівель серед гаїв, садів і перелісків червоноградських.

— Так, справді! Як і обіцяв, Григорій Хведорович ніс „смерть“ феодальній Україні. Григорій Хведорович попав у хвилю капіталістичної оргії. На його очах хаотично росли залізниці, млини, броварні, гуральні, цукроварні; утворювалися десятки невідомих професій, людей, спроможних так само управно керувати машинами, станками, рахівницями, як перед тим їхні батьки орудували косами та ціпами. Коси та ціпи!.. Та й це рік за роком вилітало із ужитку, в міру того, як збільшували території своїх складів сільсько-господарських машин Гельферіх-Саде, Ельворті, кооперація то-що. Адже майже разом із черепичним заводом Григорія Хведоровича і, сливе поруч нього, на валах колишньої Більовської лінійної фортеці виріс величезний новий корпус складу сільсько-господарської машинової червоноградської кооперації. На вивісках, що розміром своїм перебільшували вдвічі першу-ліпшу стіну дядьківської хати, були місцевим маляром змальовані косарки, молотарки, паровики і українські дядьки, але не у вишиваних сорочках, українські ксні, але жодного вола або поетичного сліпця із кобзою. Дядьки на вивісці орудували підоймами, вилами, настиляли снопи у барабан, і від цього піднімався пил так високо, скільки вистачало вивіски.

Черепичний завод Григорія Хведоровича швидко пішов уперед. Можна сказати, що виріс він якраз учасно. Червоноградці ніби чекали на цей момент. Без вагань і довгих роздумувань і дядьки, і козаки кинулися на черепицю — і ось одна по одній з'явилися будівлі з тенденціями рішучого наступу на старовинну

українську сільську архітектуру. Убезособлена колись хата, подібна ж до такої ж другої, як дві краплі води, раптом випросталась вгору новою високою вогнетривалою дахівкою, де здивовані очі подорожнього, звиклого бачити просто „дядьківську“ хату, уздріли і зрозуміли, що це не просто хата, а „хата Павла Кудрі р. 190..“ — так виголошували сині плитки черепиці на суцільно-малиновому тлі нової дахівки.

І подорожній зробив свої висновки, але такі, що Григорій Хведорович ледве знайшов в собі силу не плигнути в петлю.

Одного ясного, чудесного, неказанно-радісного ранку до контори Григорія Хведоровича підкотив новенький лакований кабріолетик, зупинився і невидними пружинами викинув з себе елегантну, жваву, метушливу особу. Діткнувшись землі, особа підплигнула вгору, спритним рухом пальців скинула з себе десяток порошинок і, як гумова опука, вкотилась в контору.

Григорій Хведорович клопотався над сотою тисячею черепиці з якимсь хуторським полупанком і тому мав дуже привітну і радісну, як самий ранок, фізіономію. „Прошу, сідайте, за п'ять хвилин я буду до ваших послуг“. Швиденький чоловічок метнувся по конторі, проколюючи очима не тільки Григорія Хведоровича, а й самі вікна, двері і товсті акуратні бухгалтерські книги. За п'ять хвилин хутірський полупанок вийшов, і, коли Григорій Хведорович зачинив за ним двері, верткий чоловічок, плигнувши у крісло і поклавши на стіл кінчики закаблуків, зауважив, що його візита цілком конфіденційна і торкається дуже важливих справ. Із дальшої його мови Григорій Хведорович зрозумів, що має справу з юрисконсультом свого майбутнього конкурента, якогось німецького пана Меєра. Цей німецький пан, накинувши оком на великі апетити червоноградців що до черепиці і маючи велекі суми грошей, пропонував

Григорієві Хведоровичу добровільно і полюбовно розв'язати трудне завдання, а саме — перепродати свій завод вищезазначеному панові Меєрові. Григорія Хведоровича ніби хто ударив довбнею по голові. „Дозвольте! — крикнув він, схопившись із стільця, — яке має відношення пан Меєр до мого заводу? Та я з ним і говорити не хочу і хай він забирається до всіх чортів!“ Пан Меєр до чортів аж ніяк не може забратися — це перше, а друге — перш, ніж говорити такі необережні слова, Григорієві Хведоровичу слід би подумати і про їхні наслідки. Із дальшої тонкої, делікатної мови меткого чоловічка Григорій Хведорович второпав, що пан Меєр має не тільки достатню кількість грошей, щоб загнати Григорія Хведоровича в трубу, а й потрібні зв'язки і саме такі, що од них у найбільшій мірі залежить майбутнє заводу. Словом меткий чоловічок припер Григорія Хведоровича до стінки і, давши йому пару тижнів на міркування, пригинаючись і вихиляючись, зник так же швидко, як і з'явився.

Це були тривожні дні. Цілком приголомшений, Григорій Хведорович бігав до всіх юрисконсультів міста, вів довгі наради з головою земської управи, писав листи до Полтави і Харкова і, зрештою, не витримавши, сам сів на потяг і помчався шукати правди. Але, звичайно, цієї правди він не знайшов, а замість неї одержав тисячу порад. Та поради, яку б не мали цінність, ні на момент не могли поліпшити кепське становище молодого заводчика. Тому він, як і завжди, покликав на допомогу свою голову і вкупі з нею зробив чудеса. Він перш за все цілком несподівано ні для кого, закупив у місті найкращі глинища і піщані урвища і цю покупку затвердив відповідними законними актами. Далі, не гаючи часу і пригадуючи всіх своїх знайомих, метнувся на повіт, організовуючи там із своїх приятелів величезну агентуру. Він об'їздив панів, полупанків, козаків, багатих селян, ставив могоричі, підносив

подарунки, обіцяв тисячу земних і небесних благ. В наслідок цього він дуже зблизився із найвпливовішими людьми найбільших маєтків повіту, з якими, звичайно, за певну винагороду, склав умови на постачання всієї потрібної кількості черепиці. Такі самі умови, на певних пільгах, він склав і з великою кількістю дрібних господарств, а особливо козацьких, а особливо з тими із них, які були в певній залежності від його векселів. Одночасно з цим він виписав із Миргорода найкращих майстрів, таких, що якість виробництва довели до вищої міри—і черепиця дзвеніла, як сталь.

Так Григорій Хведорович зустрічав свого ворога, що незабаром розпочав будувати корпус нового заводу. Пан Меєр справді мав великі капітали, чудових службовців, але, на славу нашому червоноградцеві, слід визнати, що він чи не перший в історії, організував цілковиту перемогу над ворогом. Що тільки не робив Григорій Хведорович, щоб затримати наступ пана Меєра. Закупивши найближчі поклади глини та піску, він тим самим примусив пана Меєра возити його ледве не за десяток зайвих верстов. Але цього було замало. Григорій Хведорович призначив певну суму і цілком послідовно витратив її на дезорганізацію робочої сили пана Меєра. Він підкуповував і цілі артілі, і окремих робітників, споював селян, що возили потрібні матеріали, так що іноді ціла валка із двох десятків возів замість піску, цегли чи цементу везла Меєрові відповідну кількість мертво п'яних дядьків. Звичайно, це все коштувало великих грошей, але зате завод Григорія Хведоровича крутився, як дзига, і в ньому кипіло, як у пеклі. Словом, простіше сказати, пан Меєр, вивівши два поверхи і бачивши, що змагатись далі—річ безнадійна, запропонував Григорієві Хведоровичу через того самого вертлявого чоловічка мирову і пропозицію об'єднати капітали під фірмою „Черепичний завод Меєра і Головатого“. Метка людина при цій другій

авдієнції була вже спокійніша і навіть похмура. Григорій Хведорович переможно взяв його біля лктя і зауважив: Головатого справи перебувають в такому стані, що не потребують жодної допомоги зовні, і порадив панові Меєрові взятись за якусь иншу справу, що дарувала б обоє сторонам цілковитий мир і цілковитий спокій. Так закінчилась ця трагічна сторінка із життя Григорія Хведоровича Головатого, збільшивши його авторитет серед діячів повітового масштабу. Після цього він тісно зблизився з усіма владними верствами міста і повіту, і справи його попливли широкою і вільною річкою геть аж до подій 14-го і 15-го років.

Ураганна експансія тисячі тисяч Карлів і Германів під керівництвом Гінденбурга і Макензена була значно страшніша, ніж конкуренція одного Меєра. Війна, постійні мобілізації, позбавлення сільського господарства робочих рук, припинення його економічного зросту примусили Григорія Хведоровича взятись до інших справ. До яких саме — про це ми вже мали нагоду розказати в одній із наших попередніх новел.

*Ми звикли кадрами
ударними
Величне славити
й нове —*

АПОТЕОЗА

Самбо в Гарлемі

І. Ю. КУЛИК

*Я ж монтуватиму, як в Гарлемі
Самбо, звільнений живе.
Хіба словами скажеш марними,
Хіба про те розповіси,
Як Самбове життя у Гарлемі
Бує сповнене краси?*

*Війна війнула хмарами
На дальні горизонти:
Охочих таки в Гарлемі
Знайшлося йти на фронт.*

Над Іпрами, над Марнами
Крошило вас не дурно:
Своя ж вітчизна в Гарлемі,
Вільна й культурна.
Возами санітарними
Тягли оцупки ваші —
Зате знайшли у Гарлемі
Таке, що аж-аж-аж!
Думки стрибнули сарнами
Серце аж ген в етері:
У Гарлемі! У Гарлемі —
Навіть чорні мільйонери!
Не арфами — фанфарами!
Ревіть! Ревіть! Волторни!
У Гарлемі! У Гарлемі!
І! Полісмени! Чорні!
А ввечері — рекламами
Гергочуть спрагло гони,
І ліхтарі у Гарлемі
Вовтузяться червоні;
Алеями бульварними —
Жагучі суховії:
Найбільше ж є у Гарлемі —
Чорних повій.
І юрбляться отарами
Чепуруни тендітні;
Ще більше є у Гарлемі,
У чорних — чорних злиднів.
І де-не-де примарними
Шматками суне сумнів,
Що 'дним криваві в Гарлемі,
А иншим — злотні струмні!
Що, може, і програли ми
На Марні й під Верденом,
Що, може, може, треба в Гарлемі
Нових боїв злиденним —
Щоб клич новий у Гарлемі
На світ

Пацан з вишнею в роті. Драстуй, кучерявий хлопчику! Відкіля цей ніжний горошок? Га?

Прокричали
Антени,
Щоб чорний
разом із білим.
На білого
Разом із чорним,
Щоб ледве з мертвого тіла
Хмарочоси продерли щогла,
Щоб голови рясно над реями
Звисали потовченими гронами...
Та це вже — не з Чорної Епопеї:
— Це — з Червоної.

Ну, як Вам, шановний КОМЕНТАРІЙ читачу, подобались „Червоноградські портрети“? З таким же задоволенням прочитали Ви їх, як і відомий французький маляр Ганс Арп? В сто тридцять п'ятій книзі „Літературного Ярмарку“, себ-то тоді саме, коли наша критика і, з дозволу Вашого, „критика“ почне відгукуватись на цей новий твір Івана Сенченка, ми обов'язково поінформуємо Вас, при чому тут фламандські аборигени і Рубенс, що на них натякав той же таки відомий Вам французький маляр Ганс Арп, але Ваша думка нам багато дорожча власної, і тому ми дуже просимо Вас прислати нам свою рецензію на всю взагалі 131 книгу нашого, будемо сподіватися, не нудного альманаху. Цікаві рецензії (не компліментні, а таки цікаві!) редакція обіцяє друкувати петитом і за вміщення їх не буде вимагати з Вас ані копійки (за прикладом поважних французьких видань ми навіть твори славетних письменників друкуємо як об'яви, себ-то не ми автори, а нам автор), нецікаві рецензії ми (пробачте за цинізм!) не

можемо не направляти до всім добре відомого і не всім дуже приемного Ред-коша.

А втім, переходимо до віршу І. Ю. Кулика, переходимо до його „Апотеози“, до уривку з поеми, який, уривок, теж — ми не сумніваємось — найде свого уважного читача.

— Так що ж таке „Апотеоза“? „Апотеоза“ — це закінчення великої речі з життя негрів в Америці. Як зветься ця ж таки річ? „Чорна епопея“! Який період охоплює вона? Вона охоплює період понад 100 років, вона охоплює часи невільництва, громадянську війну 1861—1865 років (в наслідок якої негрів, як відомо, звільнено від формального рабства) і сучасний стан чорних у Сполучених Штатах. Так що, коли Ви дуже цікавитесь славетною балериною Жозефіною Беккер, то до відому вашого: вона мулатка, і вона працює 12 годин на добу, а то й більше! Коли вона приїхала до Австрії, то місцеві попи таку склали молитву: „Боже, спаси нас від Жозефіни Беккер“ і пішли демонстрацією до парламенту. Парламент попового прохання не задовольнив, і Беккер поїхала на струсі. Вона припинила віденський рух, і її струся (не її) заарештовано. Тоді вона йде до ревію і читає там лекцію. Лекція цікава і треба сказати, що Жозефіна Беккер не тільки прекрасно танцює, але й чудово співає свої інтимні мулатські пісеньки.

— Що ж трактує (повертаймося до поеми) поема?

Поема трактує весь час переважно расову проблему, і лише тут, в „Апотеозі“, намагає проблему соціальну. Гарлем, до речі, це — дільниця Нью-Йорку, заселена неграми, це, так би мовити, „столиця чорних“, де вони, принаймні, за твердженням американської офіційної opinio — „зовсім рівні з білими“. Там можна (читаємо далі лекцію) знайти і привілейовану верхівку негрів — дрібних державних службовців, полісменів, трапляються навіть мільйонери. Але Гарлем одночасно — і центр чорної проституції Нью-Йорку.

- Як звуть героя епопеї?
- Його звуть Самбо. Він на протязі поеми гине, до речи, кілька разів.
- Що означає Самбо?
- Самбо означає покруч негра з індіанкою. Але на „апотеозі“, можна сказати, позначилася робота автора над вивченням старовинної англійської й шотландської балади й позначився той побут, що його автор спостерігав у часи перебування свого в Америці. На цьому, власне, і можна скінчити коментарій.

Мета подачі коментарія подвійна: наштовхнути початкуючих поетів на вивчення старовинних балад, а також ми маємо на меті порадити шановному читачеві дивитися на життя веселіше і не забувати, що наші дні ніколи не повторюються, що наші дні, то є дні героїчних зусиль і солодкої тривоги, дні неповторного Великого Відродження.

II. P. S. До нас часто надходять листи з таким запитанням: хто на наш погляд, сильніший з комсомольських письменників — О. Кундзіч чи В. Кузьміч? Відповідаємо: А хто, на Ваш погляд, шановний читачу, сильніший із них? Для нас всі сильні, хто непогано пише, а хто в результаті вийде сильнішим — про це скаже, мабуть, висловлюючись високим стилем, т. з. історія. Хіба, скажімо, Гео Шкурупій (Ви знайомі з його „Чучупаком“?) не живе зараз у Києві? А отже коли справа пішла про поета Влизька, то і він, поет Влизько, поки-що не відмовляється винести свій виріб на нашу майбутню літературну Олімпіяду. — Далі йде „Іспит“ Михайла Майського і легенда Павла Іванова — „Ніч і день“.